

Lietuvių kalba ir visuomenė: bendrasis ir terminologinis aspektai

JONAS KLIMAVIČIUS

Lietuvių kalbos institutas

Straipsnio tema skaičiusiam Simo Karaliūno monografiją *Kalba ir visuomenė* (1997) gal pasirodytų reikalaujanti tik paprastos dedukcijos. Tačiau literatūros šia tema nepaprastai gausu, daug naujos (apie *globalizaciją* iki 1997 m. Lietuvoje dar mažai rašyta). Straipsnio autorius taip pat nestokoja minčių, ką ir kaip *lietuviškoje* šios temos problematikoje reikėtų aktualizuoti ir kokius konkrečios situacijos akcentus dėlioti. Vis dėlto beveik viskas straipsnyje, nors siekiama aktualumo, dėstoma daugiausia konceptualumo lygmeniu, be jokios gausios empirikos ir konkretikos – tai irgi svarbu, reikšminga, tvarkytina, bet tai jau kito lygmens dalykas. Šiuo atžvilgiu straipsnis labai skiriasi ir nuo Ritos Miliūnaitės knygos *Apie kalbą ir mus* (2006), nors jos tema ir panaši: „Visuomenės gyvenimo pokyčiai, pirmiausia – išorinis ir vidinis laisvėjimas, atsivėrimas pasauliui, nepalieka nuošaly ir kalbos. Kad geriau suvoktume, kas darosi kalboje, kaip mes ją veikiamo ir kaip ji veikia mus, atrodo pravartu žvilgterti, kaip sugyvenome su savo kalba pastaruosius penkiolika metų“ (Miliūnaitė 2006: 6).

I

1. Globalizacijos pavojaus ir mobilizacijos varpo aidai jau apie 20 metų skamba ir Lietuvoje. Kalbų vartojimo, kitimo, ateities ir net likimo įvairūs klausimai labai tiesmukai siejami su *globalizacija*, vis šmaukšint kitu padažnėjusiu (Arnoldo Toynbee'o) žodžiu *iššūkiai*. Žinoma, galima ir reikia, šis tas išeina, nors *atsakai* ne tokie skambūs, juoba gana nekonkretūs. Tas tiesmukumas toks, kad neretai net nesirūpinama suprasti, kas yra ta *globalizacija*.

Lietuvių kalbotyrą *globalizacijos* atgarsiai pasiekia vėluodami, fragmentiškais pastebėjimais. Kiek plačiau, nors gana glaustai, bet visai tiksliai ir aiškiai apie ją kalba Aldonas Pupkis savo knygos *Kalbos kultūros studijos 6* skyriaus *Lietuvių kalba šiuolaikinėje visuomenėje* poskyrio 6.1. *Tarptautinis*

lietuvių kalbos funkcionavimo kontekstas skirsnyje 6.1.1. *Globalizacija* (Pupkis 2005: 206–209). Pirmiausia pažymima, kad tai yra „pasaulinės ekonomikos reiškiny“, bet jis „iš esmės keičia socialinius žmonių santykius“ (Pupkis 2005: 206, 207), paskui prieina prie kalbos: „Vartotojų visuomenėje kalba įgyja naują – v a r t o j a m ą j ą f u n k c i j ą. Ši funkcija kalbos aktą aiškiai orientuoja į pirkėją – <...>. Kalba tam tikrais atvejais darosi panaši į pakuotę – <...>. Vartojamoji funkcija yra ryški reklamoje“ (Pupkis 2005: 207). „Vartotojų visuomenėje kalba pati tampa preke, <...> (Pupkis 2005: 208). Manymas, kad „globalizacija sukelia lokalinę atatrąką ir stiprina lokalinę tapatybę“ (Pupkis 2005: 208) tėra iš nelengvų galimybių srities, o iš esybės tėra tik antiglobalizmo sąjūdis. Globalizaciją įvertinęs kaip vieną iš tarptautinio lietuvių kalbos funkcionavimo konteksto pusių (taigi ne tiesioginių veiksnių), toliau – skirsnyje 6.1.2. *Lietuvių kalba Europos Sąjungoje* – Pupkis teigia: „Taigi visos lietuvių kalbos pavojų priežastys yra vidinės, jos slypi mūsų pačių gyvenimo sąlygose ir nuostatose. <...>. <...>. Visa Europos Sąjungos institucijų politika yra palanki lietuvių kalbai. **Nėra nė vieno Europos Sąjungos teisės akto, nors kiek ribojančio lietuvių kalbos vartojimą Lietuvoje.** <...>. <...> visų šalių (valstybinės) kalbos paskelbtos oficialiomis Europos Sąjungos kalbomis. Oficialiuose Europos Sąjungos renginiuose vartojama lietuvių kalba, į ją verčiami teisės aktai ir kiti dokumentai. Tuo iš išorės keliamas mūsų kalbos autoritetas, spartinama jos plėtra“ (Pupkis 2005: 210). Tačiau tose institucijose „neoficialiai bendraujama daugiausia anglų kalba“, „daugelyje mokslo sričių ja bendraujama ne tik privačiai, bet ir oficialiai“ (Pupkis 2005: 211). Pačioje Lietuvoje „anglakalbė mokslinė produkcija buvo finansiškai palaikoma, o lietuviški mokslo tekstai ne“ (Pupkis 2005: 211). Todėl „reikia aktyviai prisidėti prie tarptautinių iniciatyvų įtvirtinti kalbų lygybę“ (Pupkis 2005: 211).

Lietuvių terminologiją *globalizacijos* aidai pasiekė per užsienio terminologų pranešimus mūsų rengiamose konferencijose ir jų straipsnius *Terminologijos* žurnale. Teigiama, kad be globalistinio ir antiglobalistinio jau randasi ir trečiasis požiūris: „natūralios globalizacijos plėtros ir bendros tarptautinės materialiosios ir dvasinės kultūros galima pasiekti puoselėjant kultūrą tautiniu ar bent regioniniu lygmeniu: <...>“ (Leitchik 2006: 34), nors neužmirštama ir globaliųjų matmenų – „bendrosios pasaulio kalbos sukūrimo“ ir „tarptautinės mokslinės, technikos, ekonomikos terminijos“ (Leitchik 2006: 34, 34–35). Tai labai abstraktūs vertinimai. Daug konkretesni kalbos politikos teiginiai – „optimalios dirbtinės tarptautinės kalbos

sukūrimas, mašininis vertimas ir vienos iš dažniausiai vartojamų kalbų pasirinkimo tarptautinė“, taip pat „giminingų kalbų terminijos konvergencinės plėtros koordinavimo politikos galimybės“ (Griniewicz 2006: 16). Nežinia kodėl siūlomas problemiškas mašininis, o užmirštas paprastas vertimas, Europos kultūrai žinomas jau daugiau kaip 2000 metų. Kalbėti apie tiesioginį socialinės-ekonominės globalizacijos poveikį terminijai (Fóris 2006: 21) yra gana tiesmuka, o tai, kad mažųjų tautų kalbos gali vartoti tik dalį pasaulio terminų“ (Fóris 2007: 53), tiesiogiai nuo globalizacijos vargu ar priklauso. Teisingos mintys: „Tik valstybinį statusą turinčios kalbos gali būti įvairiausiai vartojamos“ ir „Terminija – kalbos išlikimo garantas“, bet pavojai – „globalizacijos stiprėjimas“ ir „praktinis tautinių kalbų išstūmimas“ (Пустай 2006: 41) – išlieka grėsmingi ir nuolatiniai.

Taigi kalbant apie tokio grėsmingo planetinio reiškinių poveikius kalbai (ir apskritai kultūrai) toliau vadovautis tik bendrybėmis negalima – reikia jį, jo genezę, istoriją ir prognozę nuodugniau pažinti.

Pasižiūrėkime pirmiausia enciklopedinį aiškinimą:

globalizacija – „intensyvėjantis prekių, kapitalo, žmonių, informacijos ir technologijų judėjimas tarp pasaulio valstybių, turintis įtakos įvairioms gyvenimo sritims. – – – <...> dėl Δ poveikio nevienodumo ek. plėtros skirtumai pasaulyje padidėjo. – – – Δ kritikų teigimu, stiprėjantys ryšiai tarp pasaulio šalių daro neigiamą poveikį kiekvienos šalies kultūrai, skatina tradicinių skirtumų nykimą, supanašėjimą, standartizaciją ar vyraujančios pasaulio valstybės – JAV – populiariosios kultūros įsigalėjimą kitose šalyse. Kitaip nei teigia antiglobalistai, ES – <...> pavyzdys rodo, kad pašalinus prekių, paslaugų, asmenų ir kapitalo judėjimo kliūtis ne tik nesumažėjo valstybių narių kultūriniai skirtumai, bet ir išryškėjo sėkmingos nacionalinės kultūros plėtros tendencijos (21 a. pr. išryškėjo airių kalbos populiarumas, – – – Škotijos vaidmuo ES politikoje) (VLE VI 2004, Ramūnas Vilpišauskas). Labai geranoriška ir gana optimistiška apibrėžtis, bet ir trūktina. Pirma, sąvokos turinys atskleistas kiek eskiziškai, o reiškinių priežasčių ir padarinių vertinimą iš dalies pagerina norimos viltys ir siektinos gairės; kritika priskiriama tik antiglobalistams. Antra, reiškinių genezė ir istorija ne be spragų, o prognozės kaip ir nėra.

Kita enciklopedinė apibrėžtis deda gerokai kitokius akcentus: *globalizacija* – „žmonių ir visuomeninių ryšių, pirmiausia ekonominių, intensyvėjimas ir plėtra, dėl kurių sparčiai didėja tarpusavio priklausomybė, valstybių ir jų sienų reikšmė mažėja, pasaulis darosi vientisesnis“ (PolEncŽ 2007).

Globalizaciją vykdo ir plėtoja tarptautinės korporacijos, internetas, karinės pajėgos, galinčios „aptikti ir sunaikinti už tūkstančių km esančius priešus“, ir neaiškus „t. t.“ (PolEncŽ 2007). Teigiama *globalizacijos* ypatybė: „Pasaulio „mažėjimas“ didina valstybių tarpusavio priklausomybę ir formuoja naują, daug bendrų interesų turinčią pasaulio bendruomenę“, tačiau neigiama tai, kad „dėl pasaulio vienodėjimo prarandama įvairovė ir gyvybingumas“ (PolEncŽ 2007). Pagrįstai skiriamas *globalizmas* – „tarptautinės politikos teorija, teigianti, kad tarptautinė politika yra vientisas, visos planetos mastu vykstantis procesas, kuriame pagrindinį ir lemiamą vaidmenį vaidina vyraujanti pasaulinė ekonominė sistema – kapitalizmas“, kurioje vienos valstybės vyrauja, kitos yra priklausomos (PolEncŽ 2007). Iš dalies jau veikia ir *globalusis valdymas* – „visuotinių sprendimų priėmimo ir įgyvendinimo sistema ir nuolatinis procesas“ – karo ir taikos, aplinkos apsaugos, susisiektimo ir panašių problemų sprendimas žmonijos mastu (PolEncŽ 2007).

Globalizacijos sampratos genezei negaliu nepriminti Kanados sociologo, literatūrologo ir filosofo Herberto Marshallo Makluhano (1911–1980) dar 1964 m. paleistos metaforos *globalus kaimas (global village)*: „Mūsų specializuota ir fragmentinė civilizacija su centro ir pakraščio struktūra staiga patiria momentinę visų jos mechanizuotų dalių susijungimą į organišką visumą. Tai yra naujasis globalaus kaimo pasaulis“ (McLuhan 2003: 103). „Radijas <...> toliau veda mus atbuline implozijos, arba reintegracijos, kryptimi <...>. Kraštutinė šios implozijos, arba susitraukimo, forma yra įvaizdis kosmonauto, uždaryto mažytėje jį iš visų pusių apgaubiančioje erdvėje. Jis toli gražu neišplečia mūsų pasaulio, bet skelbia jį susitraukus iki kaimo dydžio“ (McLuhan 2003: 284). Šitą vaizdinį M. McLuhanas 1968 m. išplėtojo knygoje *War and Peace in the Global Village (Karas ir taika globaliame kaime)*: „Autorius tais laikais, kai dar nebuvo nei masinės kompiuterizacijos, nei interneto, suvokė, kad naujausios susižinojimo priemonės keičia ligtolinę laiko ir erdvės sampratą“ (Kopaliński 2001). Lietuvių diskurse *globalus kaimas* gana retas ir kažkoks neįprastas – tai *vadinamasis*, tai *mitinis*, pvz.: *Vertas paminėjimo dar vienas modelis, <...>: Europa – ne valstybė, nes valstybinės institucijos pamažu nunyksta, sistemos tvarka veikia savaime, o svarbiausius kasdienio gyvenimo uždavinius žmonės sprendžia savo mažose lokaliuose bendruomenėse. Tokia Europa gali atsirasti, jei pasaulis iš tikrųjų plėtosis vadinamojo globalaus kaimo link, o tai visai tikėtina* NŽA 2008 6 286 (tas pats M. B. Stegerio knygos *Globalizacija* vertėjas E. Vareikis). <...> *pasaulis išties vis labiau ims panašėti į mitinį globalų jį*

k a i m q su savomis vietinėmis bendruomenėmis NŽA 2008 3 139 (E. Vareikis). Pirmąsias *globalizacijos* turinys buvo anaipatol ne rožinių spalvų: „Toji globalizacija keičia pasaulį: daugiau galios įgyja mafija; plinta narkotikų kontrabanda; modernizuojant gamybą mažėja darbo vietų; technikos revoliucija kenkia demokratijai, nes atsiranda daug milijonų asocialių žmonių; iš gamybos sferos žmonės plūsta į paslaugų sferą; tirpsta profesinės sąjungos; ūkis vis labiau privatizuojamas; didėja išlaidos tyrimams ir plėtrai, taip pat informacijos technikai; biudžeto, pinigų ir iždo politika vis labiau tampa tarptautinė ir globalinė“ (Kopaliński 2001).

Ypač išsiskyrė tada viena sritis, įvardyta nors panašiu, bet atskiru terminu *globalizmas* – „šaltojo karo fazė, apimanti 1958–1990 m. laikotarpį, kai abi supervalstybės, JAV ir SSRS, varžėsi tapti pasaulinės politikos lyderėmis <...>“ (Kopaliński 2001). Šiaip *globalizmas* dabar turi „globalizacijos ideologijos ir propagandos“ reikšmę.

Galima dar prisiminti vieną iš pirmųjų šios srities sąvokų – N. Chruščiovo *globalinę bombą*.

Kai 1971 m. Kurtas Waldheimas, būsimas JT Generalinis sekretorius (1972–1981), rašė savo knygą *Der Österreichische Weg*, sąvokos *globalizacija* dar neminėjo, tik mokslo ir technikos pažangos fenomenalią spartą ir pramonės revoliucijos pasaulinę plėtrą (Вальдхайм 1976: 216), taip pat izoliacijos įveikimą: „Сегодня мир пронизывают потоки информации в виде образов, звуков, широких миграций товаров, людей, стилей, идей, изобретений и – в последнее время – общественного мнения“ (Вальдхайм 1976: 217). Kurto Waldheim'o garbei reikia pasakyti, kad jis gerai matė ir kitą reiškinių pusę: „тенденция к большему единству на нашей планете сопровождается глубокой заинтересованностью в сохранении самобытности народов, культур и наций. <...>, другой чертой является стремление групп, культур, наций и языков противостоять нивелирующей тенденции, <...>. Таким образом, возникают очертания мира, в котором будет и больше единства, и больше разнообразия, больше внимания к будущему и к прошлому, больше богатства и больше забот о сохранении природы, культуры и искусств“ (Вальдхайм 1976: 220). „Мир, справедливость и прогресс на нашей планете не требуют единообразия и сокрушения ценностей, унаследованных от прошлого“ (Вальдхайм 1976: 221).

Globalizacijos literatūra milžiniška. Pradėti reikia nuo JAV Iliojaus valstijos universiteto profesoriaus Manfredo B. Stegerio 2003 m. parašytos kny-

gos *Globalization: A Very Short Introduction*, Oxford University Press (*Globalizacija. Labai trumpas įvadas*, 2008, 208 p.). Labai glaustas įvadas sunkiai duodasi dar labiau glaudinamas, bet kitos išeities, kaip ryžtis tai daryti, nėra.

Pirmas žingsnis – pamatinis šios temos **sąvokų aparatas**:

globalus:

globali rinka 61, 75, 84, 103 (ir integruoti rinką 89), globalios rinkos 102 (ir tarptautinės rinkos 102), globalios finansų rinkos 9, globalios valiutų rinkos 80, globalios kapitalo rinkos 102;

globalūs mainai 144, globalūs finansų mainai 80; globalūs investuotojai 172;

globali ekonomika 89, 102, globali ekonominė tvarka 69, globali ekonomikos raida 102, globali tvarka 149;

globalūs prekių srautai 66, globalūs prekių ir idėjų srautai 12;

gigantiškos firmos ir jų globalios strategijos 86;

globalūs ryšiai 43, globali tarpusavio priklausomybė 24, 67;

priklausomybė tarp globalaus ir lokalaus 27;

globalūs tinklai 40, 101, globalus tarpusavio politinės priklausomybės tinklas 99; globali infrastruktūra 63, globalus internetas 164;

globalus žiniasklaidos dalyvis [Al Jazeera] 23;

globalus kapitalizmas 85, 101, globalus vartotojiškas kapitalizmas 120;

globali komercinių produktų ekspansija 58;

globalios socialinės struktūros 101, globalios socialinės sąveikos 42, globalus bendradarbiavimas 195, globalios jėgos 173, globalios problemos 113, globalios tezės 148, globalūs reiškiniai 21;

globalūs procesai 25, globalus ekonominis procesas 184, globalūs veiksmi 36, globali aplinka 12, 142, globalus lygis 85, globalus mastas 134, globali arena 118;

greitai besiglobalizuojantis pasaulis 19, globalizuotas pasaulis 105;

globalus pasaulis 36, visas mūsų globalus pasaulis 36, globalieji Pietūs 27, globalioji Šiaurė 40;

globalus valdymas 106, globalūs valdymo padaliniai 105, globalios valdžios struktūros 177 [XXI amžiaus pradžioje pasaulis atsidūrė pereinamoje padėtyje tarp modernių tautinių valstybių sistemos ir postmodernių globalaus valdymo formų 106];

globalios valdžios struktūros pobūdį formuoja ir „globali pilietinė visuomenė“ 109;

globalūs miestai 103 [„Globalūs miestai“, tokie kaip Tokijas, Londonas, Niu-

jorkas ir Singapūras, siekia būti labiau susiję tarpusavyje, nei su daugeliu miestų savose šalyse 107];

perspektyvoje –

globalus parlamentas 111;

integruota globali teisės sistema, galinti veikti nuo globalaus lygmens 111;

kultūrinė globalios demokratijos įgyvendinimo galimybė 111

ir **gausūs peioratyvai:**

globali ekonominė depresija 66, globalus ekonomikos nestabilumas 72, globalus ekonomikos nuosmukis 83;

globalieji spekuliantai 80, globalus darbo apsaugos mažėjimas 76, globalaus masto konfliktas 195;

globali žmogaus įtaka aplinkai 136, aplinkos globali degradacija 135 / globali aplinkos degradacija 136 // globalios gamtinės aplinkos degradacija 175, aplinkos degradavimas 136;

globalus atšilimas 137, globalinis klimato atšilimas 142, globalus temperatūros kilimas 138;

globalus teroristų tinklas 104–105 [kalašnikovas yra jų globalaus pasirinkimo ginklas 26];

globalizacija, pvz.: pasaulinė socialinių santykių globalizacija 34–35, ... ir organizuoto nusikalstamumo globalizacija 26, ...

Knygos autorius taip aiškina globalizacijos ir globalumo skirtybę: „<...>, negrabus paties proceso ir sąlygų jam vykti sujungimas suka link nelogiško apibrėžimo, kuris nelabai ką paaiškina. Tarkime, plačiai paplitusi nuomonė, kad globalizacija (procesas) sudaro sąlygas dar didesnei globalizacijai (sąlygai) ir neleidžia atskirti priežasties nuo pasekmės (=padarinio). Tad aš siūlau vartoti globalumo terminą socialinei situacijai apibrėžti, pasižyminčiai globalios ekonomikos, politikos, kultūros ir gamtinės aplinkos sąveikomis bei tendencijomis, <...>. Taigi neturėtume teigti, kad globalumas reiškia būseną – galutinį tašką, užkertantį kelią tolesnei raidai“ (Steger 2008: 28–29). *Globalizacija* – „kaip ir kiti veiksmazodiniai daiktavardžiai, turintys priesagą „-izacija“ (Steger 2008: 30) – yra daromasis vyksmas.

Globalizacijos terminas pradėtas vartoti XX a. septintajame dešimtmetyje (Steger 2008: 28), nors globalizacijos istoriją sparti globalių mainų plėtra šuoliu pradėjusi aštuntajame dešimtmetyje (Steger 2008: 44).

Nors terminas *globalizacija* priskiriamas tik dabarčiai, tačiau seniai „pasaulyje daugėja tarpusavio sąsajų, leidžiančių pripažinti ir patvirtinti bendrą

visiems žmogiškąją prigimtį“ (Steger 2008: 12), todėl „globalizacija yra tokia pat sena, kaip ir pati žmonijos istorija“ (Steger 2008: 45). *Globalizacijos chronologija* (Steger 2008: 46) pradedama, kai žmonės pasiekė kiekvieno žemyno įvairias vietas. Skiriami jos 4 periodai: priešistorinis (10 000 m. pr. Kr.–3500 m. pr. Kr.), priešmodernėjimo (3500 m. pr. Kr.–1500 m.), ankstyvasis modernėjimo (1500 m.–1750 m.), modernėjimo (1750–1970) ir dabartinis (nuo 1970); laikotarpį nuo 1960 m. kai kas apibūdina kaip „radikalios politikos taisyklių ir valdymo „deteritorializacijos“ (Steger 2008: 95) laiką.

Šoktelėjus į ateitį galima priminti: „globalizacija yra negrįžtama“ (Billas Clintonas) (Steger 2008: 152). Ir pasakyti: bet!..

Pradžiai galima pasakyti 4 (3+1) globalizacijos ypatybes:

- 1) tai – „įvairialypis socialinių procesų darinys“ (Steger 2008: 10),
- 2) tai „nėra paprasčiausiai objektyvus reiškiny, bet gausybė nuomonių“ (Steger 2008: 10) ir „globalizacijos konceptualizacija savaime yra nuolatinis procesas, o ne statika“ (Steger 2008: 30),
- 3) tai – „geografiškai ribotas ir netolygus procesas“ (Steger 2008: 40),
- 4) išsiskiria ir „ideologija, globalizacijos koncepcijai suteikianti neoliberalių vertybių bei reikšmių“ (Steger 2008: 145) – tai *globalizmas*.

Manfredas B. Stegeris, pirmiausia pažymėjęs „fundamentalių *globalumo neapibrėžiamumą*“ (Steger 2008: 29), siūlo tokią apibrėžtį: „Globalizacija yra daugiadimensinis (–daugiamatis) socialinių procesų rinkinys, kuris sukuria, daugina, diferencijuoja ir intensyvina socialinę tarpusavio priklausomybę bei socialinius mainus ir tuo pat metu leidžia giliau suvokti stiprėjančius ryšius tarp to, kas lokalu ir tolima“ (Steger 2008: 36). Pitsburgo universiteto sociologijos profesorius Rolandas Robertsonas apibūdina labai glaustai: „Globalizacija kaip koncepcija kyla iš pasaulio suglaudavimo ir pasaulio kaip vieneto sąmoningumo didėjimo“ (Steger 2008: 33). Dar glaudžiau išreiškama žinomu posakiu: „Globalizacija suspaudžia erdvę ir laiką“ (Steger 2008: 35).

Dabar jau galima imtis detalesnės (nors pačios glausčiausios) *globalizacijos* struktūros, kurioje rasime ir mums rūpimiausią kultūrinę ir kalbinę globalizaciją:

Ekonominė (69) ar *ekonomikos* (74) *globalizacija* neretai, ypač kritikų, apibūdinama kaip „*korporacijų globalizacija*“ arba „*globalizacija iš viršaus*“ (84).

Jei ekonominę globalizaciją vadintume varikliu, technologijas – degalais,

finansus – deguonimi, pasaulines rinkas – keliais, tai *politinė* globalizacija (94) būtų varytuvai – ratai ar vikšrai. Daugiau čia nėra ko gaišti, tik verta atkreipti dėmesį į vieną ryškią mintį: „<...>, Wilsonas nenoromis įteisi- no radikalias nacionalistines jėgas, pastūmėjusias didžiąsias valstybes į kitą globalaus masto karą“ (Steger 2008: 99). Globalizacija skelbiama negrįžtama, bet ne be karų (nors dabar – jau lokalių)?..

Kultūrinė globalizacija (112), kai kurių komentatorių nuomone, „suda- ro šiuolaikinės globalizacijos esmę“ (Steger 2008: 113), kitų – pesimistų hi- perglobalistų – nuomone, „mes neartėjame link kultūrinės vaivorykštės, at- spindinčios pasaulio kultūros skirtumus. Stebime (=Matome) veikiau plėtrą kažkokios vis labiau homogenizuotos populiariosios kultūros, <...>“ (Steger 2008: 114). Dar Goethe paleido sąvoką *pasaulinė literatūra* (Fridentalis 1977: 651), ji paplito ir įsitvirtino, bet jos esmė – originalumas ir unikalumas, tautiškumas ir ypač universalumas – šia prasme V. Bielinskio vartotas jau ir *pasaulinis poetas* (Bielinskis 1948: 288–289), todėl sąvoka *globali kultūra* (113) atrodo klaidi *contradictio in adiecto*. Nors knygos autoriui „Amerikos populiariosios kultūros plėtra, regis, yra nesustabdoma“ (Steger 2008: 115), o naujasis amerikietis „Francis Fukuyama atvirai sveikina angloamerikiečių vertybių ir gyvenimo būdo plitimą, pasaulio amerikanizaciją lygindamas su demokratijos ir laisvosios rinkos plėtra“ (Steger 2008: 118), pastangos priešintis „kultūriniam imperializmui“ (Steger 2008: 11) – Amerikos popu- liariosios kultūros antplūdžiui neslopsta ir iš dalies yra vaisingos, o senasis amerikietis Rolandas Robertsonas teigia, kad „kultūrinė globalizacija visada pasireiškia lokaliame kontekste“, „kalba ne apie „globalizaciją“, o apie „glo- balių ir lokalių elementų sąveiką“ ir „atmeta kultūrinės homogenizacijos tezę“ (Steger 2008: 120). Kitas dalykas – kultūrinė „hibridizacija, labiausiai akivaizdi mados, muzikoje, šokyje, filme, maitinimosi kultūroje ir kalboje“ (Steger 2008: 120) [beje, naujajietuvių maitinimosi kultūra yra vergiška, beždžioniška ir klaidi eklektiška...]. *Globalūs kultūros srautai* (120, 122) yra neabejotinas dalykas, *globali kultūrinė erdvė* (122) – sunkiai galimas, o *globali kultūra* būtų *kultūros skurdas* (geriausiu iš blogų atveju).

Žiniasklaida, kaip kultūros reiškinys, jei tik komercinė, t. y. ne kultūrinė, tai tik tada *globali* žiniasklaida (122): „globalios komercinės žiniasklaidos rinkos atsiradimas skatina globalią oligopoliją“ (Steger 2008: 123) – tada TV programos virsta *globalia „plepalų rinka“* (Steger 2008: 123), jų „skleidžia- mos vertybės ne tik užtikrina neginčijamą kultūrinę populiariosios kultūros hegemoniją, bet taip pat skatina socialinio gyvenimo depolitizaciją, silpnina

bendruomenės vidinius ryšius“ (Steger 2008: 129). Žurnalistikos doktrina – *žinių ir verslo interesų atskyrimas* – paminama ir pakasama.

Kalbų globalizacija (129) iš esmės yra *globālios kalbų vartojimo tendencijos* (129):

kalbų skaičiaus mažėjimas atskirose pasaulio dalyse,
kalbų migravimas (kartu su migrantais),
turizmo ir ypač interneto vaidmuo kai kurių kalbų plitimui ir vyravimui,
tarptautinės mokslinės publikacijos „globalaus intelektualinio diskurso kalbomis“ (Steger 2008: 130).

Didėja anglų, kinų, ispanų ir prancūzų kalbų reikšmė, o anglų kalba laikoma XXI a. *lingua franca* (132).

Ideologinis globalizacijos matmuo (143) – tai jau minėtas *globalizmas* (145). *Globalizacijos reklama* (145) remiasi 5 šūkiais:

1) globalizacija – tai rinkos liberalizavimas ir globali integracija (Steger 2008: 148),

2) globalizacija neišvengiama ir negrįžtama (Steger 2008: 152) [„atrodo, kad globalistų pajėgos atgaivina XIX amžiaus paradigmą apie angloamerikiečių avangardinį vaidmenį“ (Steger 2008: 155)],

3) už globalizaciją niekas neatsako – ją lemia „nematoma rinkos ranka“ (Steger 2008: 155),

4) globalizacija kiekvienam naudinga (Steger 2008: 158), tačiau: „Net Pasaulio banko duomenys rodo, kad pajamų skirtumai tarp atskirų tautų didėja sparčiau nei kada nors iki šiol“ (Steger 2008: 159),

5) globalizacija padeda demokratijos plėtrai visame pasaulyje (Steger 2008: 166), tačiau: „Kuo daugiau šalių tampa demokratinėmis, tuo labiau Amerikos verslas pasirenka diktatoriškas šalis“ (Steger 2008: 169).

Taigi išvada daugmaž antišūkiška: „Globalizaciją sudaro daugybė įtaigių pasakėlių, propaguojančių neoliberalias pažiūras, formuojančių kolektyvinę sąmonę ir populiariai suvokiamą identitetą“ (Steger 2008: 170).

Skyriuje *Iššūkiai globalizmui* (171–195) teigiama: „Globalizmas – vyraujanti mūsų laikų ideologija – į daugelio pasaulio žmonių galvas įkalė neoliberalią globalizacijos sampratą, kurią savo ruožtu sustiprino ir patvirtino galingos politinės institucijos bei ekonominės korporacijos“ (Steger 2008: 171). Nors šis dalykas suprantamas kaip „*amerikietiškoji globalizacija*“ (173) arba *pasaulio amerikanizacija* (173), tačiau išvelgiamas pavojus ir pačios Amerikos tradicinei sanklodai: „Pastaraisiais metais Amerikoje labai padaugėjo nacionalistinių organizacijų, <...>. <...>. Laikydami globalizmą sveti-

ma ir bedieviška ideologija, palaipsniui praryjančia jų šalį, jie baiminasi, kad transnacionalinės jėgos negailestingai ardo „tradicinį amerikiečių gyvenimo būdą“ (Steger 2008: 176). Ir gana pagrįstai daroma kritiška išvada: „Skirtumai tarp ideologinių šūkių ir realios žmogiškosios patirties gali sukelti dominuojančios paradigmos krizę“ (Steger 2008: 171). Čia globalizacijos sąvokų aparatas esmingai pasipildo:

globalistai 151–153, 155, 166, 174;

antiglobalistai 173, 175, 207, *antiglobalistų aljansas* 185, *antiglobalistiniai judėjimai* 198, *antiglobalistiniai protestai* 170, *antiglobalistinės nuostatos* 176, *antiglobalistinės nevyriausybinių organizacijos* 175;

hiperglobalistai 101–103, 205, *optimistiniai hiperglobalistai* 118, *hiperglobalistų stovykla* 95, *hiperglobalistinė pasaulio be sienų prognozė* 104, *hiperglobalizacija* 205, 206 (2x);

globalūs turto ir gyvenimo gerovės skirtumai 171, *globali nelygybė* 174, 200, „*globalizacijos aukos*“ 179, *korporatyvinė globalizacija* 180, *globalus solidarumas* 173, „*globalizacija iš apačios*“ 174.

Dalykas čia dar ir tas, kad „net ir tie, kurie prieštarauja modernėjimui, negali ištrūkti iš globalizacijos proceso, kurį viešai smerkia. Norėdami skleisti savo pažiūras ir pritraukti naujų gerbėjų, antimodernistai privalo naudotis globalizacijos instrumentais (– priemonėmis)“ (Steger 2008: 25).

8 skyrius *Globalizacijos ateities prognozės* (196–201) pamokomai pradedamas praeitimi: „globalizacijos „aukso amžius“ buvo laikotarpis nuo 1860 iki 1914 metų, <...>. <...>. <...>. Didžioji Britanija – didžiausia pasaulio supergalybė – visame pasaulyje paskleidė savo politinę sistemą ir kultūros vertybes. Tačiau visos sutelktos pastangos sukurti britų imperijos kontroliuojamą rinką virto žiauriu atsakomuoju smūgiu globalizacijai ir baigėsi Pirmuoju pasauliniu karu“ (Steger 2008: 197). Karlas Polanyi savo studijoje *The Great Transformation* (1944) reiškia mintį, kad antiglobalistinis „partikuliarusis protekcionizmas“ staiga pasireiškė labiausiai ekstremalia itališkojo fašizmo ir vokiškojo nacionalsocializmo formomis“ (Steger 2008: 198)¹. Kalbant apie globalizacijos galimybes tapti tikrai demokratiška ir lygybine pasaulio tvarka, be kitų priemonių, minimas *globalios raidos planas* (201).

Žymaus JAV politologo Zbigniewo Brzezinskio knyga *Nebevaldomas pasaulis* turi aiškiai kritiškai orientuotą paantraštę *Globalinė sumaištis XXI amžiaus išvakarėse* (Vilnius, 1998, XVI+240 p.). Apie pačią globalizaciją joje

¹ Šita baisi praeitis verčia atsargiai vertinti tokį geresnės ateities lūkestį: „Po globalizacijos bangos paprastai visuomet ateina nacionalizmo banga – tai rodo Europos istorija“ (Vaišnienė 2004: 7 48).

nerašoma (minimas tik *politinės moralės globalizavimas* 91), bet *globalinių* dalykų labai daug ir įvairių:

globalinė politika XIV, 99, 221, *globalinis politinis pabudimas* XI, 53, 54, 75, 95, 154, *globalinis žmonijos pabudimas* XIII, *globalinė politinė bendruomenė* 51, *globalinė politinė perspektyva* 55, *globalinis politinis sutarimas* 84, *globalinė politinė jėga* 87, *globalinis sutarimas* 226, *globalinis politinis procesas* 91(2x), 92, 94, 99, 130, 147, 152, 153(2x), 223, 227, *globalinis procesas* 100, *globalinis politinis tarpusavio priklausomybės procesas* 97, *globalinė politikos miniatiūra* 97, *globalinis politinis svoris* 134, *globalinės politinės problemos* 220, *globalinė geopolitinė dinamika* 200;

globalinė galia XIV, 48, 85 (Trečioji dalis. *Neprilygstama globalinė galia* 85–148), 87, 90, 97, 105, 117, 152, 164, 197, 207, 225, *globalinė Amerikos galia* 100(2x), *globalinės galios struktūra* 3, *globalinės galios poslinkiai* 154, *globalinė negalia* 97;

globalinė valdžia (: *globalinė Amerikos galia dar nereiškia Amerikos globalinės valdžios*) 100;

globalinė ekonominė įtaka 87, *globalinis ekonominis klestėjimas* 211, *globalinis ekonominis bei finansinis pranašumas* 121, *globalinis ekonominis piravimas* 124, *globalinis ekonominis susiskaldymas* 210;

globalinis karinis pajėgumas 87, *globalinis kultūrinis ir ideologinis patrauklumas* 87, *globalinis patrauklumas* 115, *globalinė pirmenybė* 103, *globalinis autoritetas* 102, 116, 127;

globalinė supervalstybė 97, 124, 125, *globalinio išganymo misijos valstybė* 83–84, *globalinė konfederacija* 152, *globalinė hierarchija* 37, 97, *globalinė anarchija* 197, *globalinė netvarka* (Ketvirtoji dalis. *Globalinės netvarkos problemos* 149–200), *globalinė katastrofa* 185;

globalinė sistema 198, *globalinė tikrovė* 153, *globalinis status quo* 199, 206; *globalinis stabilumas* 133, *globalinis nestabilumas* XIV, 167, *globalinis vaidmuo* 129(2x), *globalinis dėmesys* 193, *globalinis poveikis* 100, *globalinė įtaka* 206, *globalinis bendradarbiavimas* 100, 200, *globalinis sutarimas* 48, *globaliniai reikalai* 206, *globaliniai pašnekesiai* 94, 132;

globalinis mąstymas 94, *globalinis suvokimas* XV, *globalinės pažiūros* 226; *globalinis skurdas* XVI, *globalinė neteisybė* 77, *globalinė nelygybė* 115, 154, 182, 183, *globaliniai skirtumai* 84, *globalinis masių sukilimas* 198, *globalinis glaudumas* 77, *globalinis socialinis glaudumas* 77, *globalinė takoskyra* 211, 226; *globalinės permainingos* X, 89, 111, 151, 231, *globalinis ideologinis iššūkis* 155, *globalinės socialinės problemos* 81, *globaliniai švietimo mainai* 94;

globalinė televizija 49, *globalinė aplinkosauga* 221;
globalinis Amerikos vadovavimas 101, *globalinis Amerikos pranašumas* 111,
globaliniai Amerikos pranašumai 115, *globalinis Japonijos pirmavimas* 125,
globalinis Japonijos statusas 129;
globaliai reikšminga vertybių sistema XIV, *globaliai destruktывus* 151, *globaliai atsakingesnis* 224.

Kaip matome, kryptingai ir pagrįstai kritiškas Brzezinskio požiūris reikiąsi neigiamomis sampratomis – *globalinė negalia*, *globalinis nestabilumas*, *globalinė neteisybė*, *globalinė nelygybė*, *globalinis skurdas*, *globalinis ekonominis susiskaldymas*, *globalinė sumaištis*, *globalinis masių sukilimas*. Šią kritiką vainikuoja *globalinė dvasios krizė* 230 (ir *visuotinė dvasios krizė* 54). Vilties kryptį rodo dorovinis liepinys: „<...> žmonijai, jei ji nori valdyti savo likimą, reikalingas moralinis kompasas ir saiko arba pusiausvyros jausmas“ (Brzezinski 1998: 228).

Baigiant šią teorinę ir kritinę *globalizacijos* apžvalgą galima pasakyti, kad *globalinių* užmojų būta dar prieš kalbamų reiškinių atsiradimą ir įsitvirtinimą. Pvz.: <...> *revoliucijos įkvėpėjams permainų ir pertvarkų maišatis yra vienintelė mėgiama stichija, jie gali išsiversti be duonos, tik duok jiems kokią globalinę pasaulinio masto mintį* (Pasternakas 1991: 315).

Kita vertus, *globalizaciją* gali neutralizuoti ar net stabdyti Samuelio P. Huntingtono (1927–2009) 1996 m. knygoje *Civilizacijų susidūrimas ir pasaulio pertvarkymas* (*The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order*) sukurta „konceptija, teigianti, kad pasibaigus Šaltajam karui ir jo metu vyravusiai ideologinei liberalizmo ir komunizmo priešpriešai, tarpt. konfliktus daugiausia lems kultūriniai ir civilizaciniai Vakarų ir Rytų krikščionybės, konfucionizmo, islamo, induizmo ir kiti skirtumai“ – „į regioninius junginius telksis kuriai nors vienai civilizacijai priklausančios valstybės“ (PolEncŽ 2007).

Didžiosios Britanijos Lydso (Leedso) universiteto profesoriaus 1971–1990 m., vėliau garbės profesoriaus Zygmunto Baumano (g. 1925 m. Lenkijoje) 1998 m. parašyta knyga *Globalizacija: pasekmės žmogui* (2002; II leid. 2007, Vilnius, 208 p.) sąvokų prideda ne tiek daug, apskritai jų negausu:

„*globalūs žmonės*“ 9, *globaliniai elitai* 11, *globalusis elitas* 84, *globalus elitas* 152, *globalinis elitas* 189, „*globalizuotas*“ *elitas* 154, *elito* „*globalumas*“ 189, *globalizuoti intelektualai* 9, *globaliniai verslininkai*, *globaliniai kultūros vadybininkai* ir *globaliniai mokslininkai* 136, *globalizuota viršūnė* 10, *globalinių jėgų viršenybė* 187, *globalizuojamas pasaulis* 118, „*globalizuojamas*“ *pasaulis* 153, „*globalizuojantis*“ *pasaulis* 153;

globalizuota ekonomika 11, visų ekonomikos aspektų „globalizavimas“; globalinės kompanijos 106, globaliniai finansai 106, 181, globalinės finansų rinkos 103, globalinis kapitalas 106; rinkos ir informacijos globalizavimas 109, globalinis informacijos tinklas 32;

globaliniai įstatymai 198, „globalinė politika“ 97, „globalinė tvarka“ 91, 98, globaliniai reikalai 92, 93, globaliniai reiškiniai 156, globalinės laisvės 192, globalinė judėjimo laisvė 107, 183, globaliniai horizontai 98, globalizuojančios tendencijos 105, „globalizuojantys“ procesai 109, globaliniai simboliai 154, „globalinė scena“ 97, 99;

globalinės iniciatyvos ir sumanymai 94, globalinės pasekmės 94.

Nauja yra priešpriešos:

globalumas ir lokalumas 183, globalinis ir lokalinis hierarchijos poliai 183; „lokalusis“ globalizuotas pasaulis 9;

vidaus ir globalinė rinka 102;

globalinės vietinio skurdo priežastys 115:

Globalizacija išskaido lygiai kaip ir suvienija; ji skaido vienydama <...>. <...>, prasideda „lokalizacijos“ procesas, kuris apibrėžia erdvę 8. <...> vis sparčiau žlunga komunikacija tarp vis globališkėsnųjų bei eksteritoriškesnių elitų ir vis labiau lokalizuojamųjų kitų žmonių 10. <...> „globalinės tvarkos“ vaizdinys išgaravo ir virto bendra lokaliųjų tvarkų skaičiaus suma, <...> 98. Turtas yra globalus, o skurdas – lokalus, <...> 115. Globalinės finansinių išteklių kelionės 116 ir lokaliniai tų kelionių paliekami pėdsakai <...> – lokaliųjų ekonomikų sužlugdymas 116. Globalinis įstatymas, lokalinės tvarkos (skyriaus pavadinimas) 156. Globalinis investuotojų pasirinkimo matmuo, palyginant su griežtai lokaliais „darbo jėgos“ tiekėjų pasirinkimo apribojimais ir sukuria tą asimetriją, kuri savo ruožtu grindžia pirmųjų viešpatavimą 159.

Beje, šita priešprieša yra kartu ir vienovė – *glokalizacija*: „Tai, kas vieniems yra laisvas pasirinkimas, ant kitų krinta kaip žiauri lemtis. O kadangi tų „kitų“ nepaliaujamai daugėja ir jie grimzta į vis gilesnę prošvaisčių neturinio egzistavimo keliamą neveltį, galima kalbėti apie „glokalizaciją“ (vykęs Rolando Robertsono terminas, išreiškiantis nesuardomą „globalizuojančio“ ir „lokalizuojančio“ sprendimo vienybę, – <...>“ (Bauman 2007: 109).

Ši skaudi ir neteisinga priešprieša neretai reiškia ir kitaip: „<...> technologinis laiko / erdvės atstumų panaikinimas ne *homogenizuoja* žmogaus būvį, o veikiau jį *poliarizuoja*. – – – Šitai vieniems pranašauja laisvę kurti prasmes, o kitus pasmerkia beprasmybei. Šiuo metu vieni panorėję

gali išvykti – nesvarbu, iš kokios vietovės, o kiti bejėgiškai stebi, kaip ta vienintelė jų gyvenama vietovė slysta jiems iš po kojų“ (Bauman 2007: 33). „<...> globalizacija yra *paradoksas*: mažai grupei teikdama labai daug, ji atstumia ir marginalizuoja du trečdalius pasaulio gyventojų“ (Bauman 2007: 111). „Plačiai žinoma ir vis labiau nerimą kelianti pasaulio ir jo gyventojų *poliarizacija* <...> – tai tos pačios globalizacijos pasekmė“ (Bauman 2007: 143). „Kai iš ištisų tautų atimami jų išteklių, šitai vadinama „laisvos prekybos skatinimu“: kai iš šeimų ir bendruomenių atimami pragyvenimo šaltiniai, šitai vadinama „etatų mažinimu“ ar tik „racionalizavimu“ (Bauman 2007: 186). <...> *fragmentacija* bei atitolinimas „apačioje“ ir *globalizacija* „viršuje“ yra dvyniai (Bauman 2007: 193).

Taigi Baumanas pateikia gana įtaigią *antiglobalizmo* platformą. Kaip ir Brzezinskis jis kalba apie *globalinę sumaištį*: „Globalinės sumaišties vaizdinys atspindi, ko gero, naują supratimą (jį palengvino, tačiau nebūtinai lėmė staigus blokų politikos galas), jog dalykai, anksčiau atrodę tvirtai kontroliuojami <...>, iš esmės yra gaivališki ir atsitiktiniai“ (Bauman 2007: 91). „Globalizacija yra kitas [Kennetho] Jowitto „naujosios pasaulio sumaišties“ [taip pavadinta šio autoriaus knyga] pavadinimas“ (Bauman 2007: 93). Į globalizaciją Baumanas žiūri ne kaip į geros idėjos įgyvendinimo nesėkmę, iškraipymą, bet kaip į iš esmės klaidingą: „pasaulio reikalai neapibrėžti, nesuvaldomi ir palikti savieigai“ (Bauman 2007: 92). Globalizaciją jis supranta kaip nukrypimą nuo pradinės *universalizacijos* idėjos, kuri „reiškė viltį, intenciją bei ryžtą įvesti tvarką“, „skelbė ketinimą pakeisti pasaulį ir padaryti jį geresnį negu buvo, o pokyčius bei pagerinimus paskleisti globaliniu, visos žmonių giminės mastu“ (Bauman 2007: 93). Baumanas aiškina, kaip atsitiko, kad taip negerai pakrypo, mums čia svarbu tik nevykęs padarinys: „Globalizacija“ nėra tai, ką mes visi ar bent jau patys iniciatyviausi ir išradingiausi nori ir viliasi *daryti*. Globalizacija – tai, *kas su mumis visais vyksta*“ (Bauman 2007: 94). Autorius su skaudžia ironija kalba ir apie valstybės bejėgiškumą prieš globalizacijos visagalybę: „Globalizacijos kabarete valstybė atlieka striptizą ir pasirodymo pabaigoje paliekama vien tik su pačiais būtiniausiais dalykais – su savomis represinėmis galiomis <...> – tad nacionalinė valstybė tampa paprasta megakompanijų apsaugos tarnyba...“ (Bauman 2007: 103). „Silpnas kvazivalstybes nesunku priversti vaidinti (naudingą) vietinių policijos nuovadų vaidmenį; <...>“ (Bauman 2007: 106). „Skurdas kriminalizuojamas“ (Bauman 2007: 190), o „įkalinimas yra greičiau *įdarbinimo alternatyva*: būdas atsikratyti didelės gyventojų

dalies (ar ją neutralizuoti), <...>“ (Bauman 2007: 169). Tai *globalizacijos atstumtieji bei globalizacijos atliekos* (171).

Dabar, kada jau net Lietuvoje rašomos knygos apie tai, kad politika be vertybių yra nedora (Jokubaitis 2008), Vatikano apaštališkosios penitenciarijos regentas monsinjoras Džanfrankas Džirotis prabyla apie su *globalizacija* susijusias socialines nuodėmes: „Genetinės manipuliacijos, aplinkos užterštumas, socialinė nelygybė, nepakeliamas socialinis neteisingumas: štai naujosios nuodėmės formos, iškilusios žmonijos horizonte, tarsi vainikuojančios nesulaikomą globalizacijos procesą. – – – Žodžiu, atgaila šiandien suprantama labiau socialinėje plotmėje, ypač po to, kai socialiniai santykiai susilpnėjo ir komplikavosi. Ir tai yra viena iš globalizacijos pasekmių“ (Nuodėmė 2008: 12 6).

Šios apžvalgos ir vertinimų glausta išvada būtų tokia: *globalizacija* – istoriškai dėsningas reiškiny, tačiau neišvengiamas dalykas ir jo didelės neigiamybės, tarp kurių yra ir pasaulio kalbų gretų didelis ir staigus retinimas, jų rūšiavimas į pasaulines, regionines, oficialiąsias / valstybines ir siaurų funkcijų namines kalbas (iš viso tai amžini vyksmai), nors išliekančių kalbų žodyną ar gramatiką veikia ne tiesiogiai, o tik kaip lemtingas kontekstas ar nepalankus fonas.

Lietuvos diskurse globalizacijos ir globalizmo vertinimai tik kartais racionaliai aktualizuojami: „Tautinę kultūrą išgelbės ne uždarumas, bet ekspansyvumas, ėjimas į moderniųjų tautų aplinką ir protingas atvirumas jai. Kalbant apie tautos paveldą šiandien, juo labiau rytoj, būtinas prioritetas teigimui, bet ne neigimui (Treinys 2000: 18). Bet to neįmanoma padaryti vieniems, be „geranoriškų mainų partnerių, kultūros sąjungininkų“, o tai būtų „žmonės ir tautos, nenorinčios prarasti savo veido, tapti vien makdonaldinės ir teletabių kultūros vartotojais“ (Treinys 2000: 18). Negali būti sąjungininkai teroristiniai antiglobalistai, kurie „tautiškumą siekia paversti keršto, teroro ar kitokiu agresijos įrankiu, dėlto <...> veikia kaip totalinės globalizacijos apologetams parankus argumentas neigti bet kokias tautiškumo ideologijos raiškas“ (Treinys 2000: 20).

Viešajame diskurse globalizacijos ir globalizmo sąvokų visai mažai, pvz.: *globalėjantis pasaulis* MoksL 2008 6 2, *globalizuota ekonomika* NŽA 2008 11–12 480, *pasaulio finansų sistemos globalizavimas* Vd 2008 45 13, *masinė globalizacija* Vd 2008 24 53, *globalizacijos cunamis* Vd 2008 15 38, *juodoji globalizacijos pusė* NŽA 2008 11–12 501, „*globali valdžia*“ Vd 2008 31 41, *globali tvarka* NŽA 2008 11–12 501, *globalinė komercija* L ir M 2008 44 3,

globalioji kultūra GŽ 2008 11 25, *globalinės mados* L ir M 2008 44 3, *globalusis saugumas* NŽA 2008 11–12 501, *globali pragmatiška taika* NŽA 2008 6 286. Dabar labai aktualūs neigiami dalykai: *globalinis atšilimas* Sav su TV 2008 33 15, *globalaus masto grėsmės* MoksL 2008 16 7, *globali krizė* Sav su TV 2008 11 6, *globalaus kapitalizmo krizė* NŽA 2008 11–12 501, *globali finansinė krizė* Sav su TV 2008 46 16, *globalus brangimas* Sav su TV 2008 11 6, *globalus maisto produktų poreikis* Sav su TV 2008 11 7. Šis sąvokų mažumas yra menko *globalizacijos* reikšmės supratimo ženklas. Daugiausia parašoma ir parodoma *antiglobalistų* riaušių ir siautėjimų. Tik Donatas Katkus drįsta: *Esu kultūros antiglobalistas* L ir M 2008 44 3.

Pačiai pabaigai – du visai kalbiniai dalykai. Pagrindinė sąvoka *globalizacija* sistemiškai reikalauja ir būdvardžio *globalus* (tik ne *globalinis*), o ne *visuotinis*, pvz.: *korupcijos pandemija*, *globalus kyšininkavimas* Vd 2008 51 45, ir greta pavartotas *visuotinis kyšizmas* – lyg ne tas. Labai abejotina, ar tinka kompiuterijos terminą *internacionalizacija* – „programinės įrangos ir jos duomenų struktūrų projektavimas taip, kad visa tai būtų galima lengvai adaptuoti įvairioms kalboms ir kultūroms“ EncKompŽ 2005 keisti *globalizacija*, pvz.: „Daug vilčių teikia informacinių technologijų pritaikymo žinių vadyboje galimybės, kur *lokalizacijos* sąvoka darosi vis svarbesnė <...>. <...> *lokalizacija* reiškia produkto pritaikymą kalbai ir kultūrai. *Lokalizacija* nėra tas pat kas *globalizacija* (rinkos strategijų pritaikymas visų regionų reikalavimams) arba *internacionalizacija* (produkto, pavyzdžiui, programinės įrangos, kurį būtų galima pritaikyti prie įvairių vietų reikalavimų, gamyba)“ (Crystal 2005: 148). *Globalusis vardas*, *globalusis kintamasis* nekliūtų.

2. Visų viso dėmesio sutelkimas tik į globalizacijos poveikius (iššūkius) yra labai neteisingas ne tik dėl savo vienpusiškumo, bet ir dėl **kitų svarbių veiksmų** nutylėjimo.

Jų buvo ne vienas ir ne vienokių.

Už geležinės uždangos veržliai klestėjo atkarūs XX a. reiškiniai, kuriuos bent iš dalies būtų galima skirti prie kalbos apskritai ir konkrečių kalbų, ypač mažųjų, funkcionavimo nepalankaus iracionalaus fono:

vartojimo kultas ir kapitalo koncentracija – „tai XX amžiaus demokratijos aksominė tironija. – – – Šiandien žmogus savo būties prasmę išreiškia pirkdamas. Hipermarketai – mūsų pirkimo kulto šventovės. – – – XX a. pabaigos kapitalizmas kuria poreikius, <...>“;

vartotojų visuomenė – „Vartotojų visuomenėje būtinai turi egzistuoti dvie-

jų rūšių vergai: įpročio vergai ir pavydo vergai“. Taip knygoje „Tools of Conviviality“ (1973) rašė Ivanas Iličius (Illich; g. 1926)“;

masių visuomenė – „kritiškai vertinama modernioji visuomenė – bestuburė, konformistinė, neturinti nei idealų, nei tradicinių vertybių, žiūrinti tik materialinės naudos, pasyvi, susvetimėjusi, subiuokratėjusi, pasiduodanti propagandai ir reklamai. <...>“;

vienkartinė civilizacija – „neekonomiška, netaupi, kleidi, beatodairiška XX amžiaus civilizacija, vis daugiau įsigyjanti daiktų, net nelabai reikalingų, kuriuos vieną kartą panaudojus reikia išmesti, <...>. – – –“;

rinkodara (angl. *marketing*) – „<...>. Ji reikalauja <...> analizuoti vartotojo psichologiją ir mokėti ją paveikti, skatinti visuomenės poreikius <...>“;

reklama – „– – – XX a. reklama nebėra pagrįsta proto argumentais. Joje retai kalbama apie gaminio savybes, o dažniau apeliuojama į vartotojo charakterį, taikoma į jo silpnybes, svajones, troškimus ir baimes“. „<...> 8-ąją XX a. dešimtmetį suklostėjo televizijos reklamos menas, pasitelkęs sumanesnę retoriką ir rafinuotesnį stilių. Televizijos reklamos metodus perėmė ir politinė propaganda: jai svarbesnis tapo televizinis politiko įvaizdis (*image*) negu tai, ką jis turi pasakyti. 9-ąją dešimtmetį televizijos reklamos metodai jau turėjo įtakos ir daugeliui siužetinių filmų – <...>“;

agitatorius – „Agitatoriaus menas – apsimesti tokiam kvailam kaip jo klausytojai, kad jie manytų esą tokie protingi kaip jis“ (Karlus Krausas (1874–1936), austrų dramaturgas, poetas ir publicistas), <...>“;

žiniasklaida (angl. *mass media*) – „visuomenės informavimo priemonės, <...>. Teorija teigia, jog žiniasklaida būna paveiki tik tada, kai yra daug klausytojų (skaitytojų, žiūrovų), pakankamai išsilavinusių, kad gaunamas žinias suprastų ir jomis domėtųsi. Tačiau <...> dauguma informacijos gavėjų ieško jose ne tiek žinių, kiek pigiausios pramogos. Todėl žiniasklaidos organizatoriai, gyvenantys daugiausia iš reklamos, yra priversti teikti prastesnę, žemesnio lygio informaciją, <...>. Visa tai, reikia manyti, skurdina ne tokių atsparių informacijos vartotojų, ypač vaikų ir jaunimo intelektą ir gadina jų skonį“;

masinė kultūra (angl. *mass culture*) – „terminas, atsiradęs JAV XX a. 5-ojo dešimtmečio pradžioje: jis reiškia šiuolaikinei urbanizuotai visuomenei būdingą visumą intelektualinių, meninių ir pramoginių publikacijų, kurias masėms teikia žiniasklaida. Toms publikacijoms prikišamas žemas intelektualinis, estetiškas ir moralinis lygis, kūrinių suvulgarinimas ir suprastinimas <...>“;

trijų minučių kultūra – „trumpų paviršutiniškų žinučių lavina, užgriūnanti vidutinį informacijos gavėją iš radijo, televizijos, interneto, išmuša jį iš vėžių; paprastas pilietis nebeįstengia dėmesingai sekti vienos temos ilgiau kaip 3 minutes. Tai žinodami, televizijos laidų vedėjai (...) net ir įdomiausią, turiningiausią specialisto komentarą nutraukia po trijų minučių, neleisdami jam prieiti ligi dalyko esmės <...>“;

žvaigždžių darymas – „<...>. Vertingiausia kino žvaigždės ypatybė tapo ne tiek vaidybiniai sugebėjimai ir aktoriaus talentas, kiek jos aura, žvaigždę supanti atmosfera, gebėjimas suvilioti publiką asmeniniu žavesiu, fiziniu patrauklumu, seksualumu. Holivude <...> buvo specialistų, gebančių su-modeliuoti žvaigždę kaip nepasiekiamą svajonių objektą, su kuriuo žiūrovas norėtų susitapatinti, kaip vieną iš šiuolaikinės mitologijos archetipų, kintantį kartu su mada ir papročiais. – – –“ (Kopaliński 2001).

Visų šių reiškinių bendrasis vardiklis – žmogaus ir jo gyvenimo suprimityvinimas. Panašius iškraipymus gerai papildo ir paryškina šimtmečio citatos: „Dabartinių garsenybių neįmanoma nei sugėdinti, nei pažeminti. Tai, kas kitados vadinosi gėda ir pažeminimas, dabar vadinasi reklama“ (iš P. Dž. O'Rurko (P. J. Rourke; g. 1947 m.) knygos „Gine War a Chanse“ („Suteikite karui galimybę“; 1992)) (Kopaliński 2001: 79). „(Tai, kas) įdomu, šiandien svarbiau už teisybę; tai, kas keista ir jaudina, nurungia tikrus dalykus. <...>. Iš tikro mūsų šimtmetyje nėra nieko pigesnio už tiesą. O tiesa, be abejonės, įpareigoja.“ Taip teigė prancūzų rašytojas Renė Domalis (René Daumal; 1908–1944) <...>“ (Kopaliński 2001: 173).

Filosofas Karlas Raimundas Popperis (1902–1994) paskutiniame savo darbe – esė *Nepiktinaudžiauti televizija* (paskelbtame 1995 m.) nustatė televizijos maro diagnozę: „<...> televizija yra blogio jėga, ji galėtų tapti gėrio jėga. Deja, tai beveik neįtikimas dalykas. Priežastis paprasta: apskritai bet kokią kultūrinę jėgą yra be galo sunku priversti tarnauti gėriui“ (Popper 1995: 14). Kol televizijų konkurencija buvo nedidelė, tol ir paklausa buvo maža, tad „pirmaisiais savo gyvavimo metais laidų kokybei televizija buvo kur kas reiklesnė“ (Popper 1995: 15). Dabar gausybė k o m e r c i n i ū televizijų varžosi, kad „prisiviliotų kuo daugiau publikos, o šis siekimas, savaime suprantama, jokių auklėjamųjų tikslų neturi“ (Popper 1995: 14). Žiūrovų masėms jų nė nereikia – tik *circenses*. Kultūros paklausa nedidelė... Transliuotojams rūpi pelnas, o jį užtikrina reklama, duodama į tas laidas, kurių žiūrimumo rodikliai aukšti. Popperis greičiausiai klysta, kad transliuotojai n u o š i r d ž i a u s i a i įsitikinę, jog rodyti reikia tai, ko žmonės nori. Žiūro-

vų, ypač vaikų ir paauglių, o ir pensininkų televizinė priklausomybė tikrai nesveika. Paradoksas: gamybos konkurencija užtikrina prekių kokybę, televizijų konkurencija laidų kokybę smukdo.

Ne ką aukščiau stovi

kultūros amerikanizacija – „Vienas svarbiausių XX a. kultūros nutikimų yra tas, kad pasikeitė transatlantinės įtakos kryptis. JAV kultūra, kurią iki šimtmečio pradžios maitino Europa, paskui pati užplūdo Europą ir visą pasaulį kartu su ekonomine ir politine įtaka, kurią lėmė du pasauliniai karai ir jų sukeltas Europos nuosmukis, juoba kad JAV labai padėjo ir tuos karus laimėti, ir atstatyti tai, kas per juos sugriauta.“ Šios kultūros reiškiniai – džiazas, rokas, popmuzika, Holivudo filmai, vesternai, serialai, trileriai, juodieji kriminalai, automobiliai, įžūli reklama, muilo operos, greitas maistas, džinsai. „Dėl anglosaksų įtakos neatpažįstamai pakinta kalba“ (Kopaliński 2001).

Prancūzija bando priešintis, bet rezultatas –

franglais – „prancūzų kalba, kurioje daug anglišių žodžių ir posakių. Tą pavadinimą, sudarytą iš sudurtų prancūziškų žodžių *français* (prancūziškai) ir *anglais* (angliškai) apie 1965 m. išpopuliarino Sorbonos universiteto lyginamosios kalbotyros profesorius René Etiemble, <...>. Profesorius ragino anglišius žodžius keisti prancūziškais, <...>. <...>. Šių dienų Lenkijoje laikraštis „Gazeta Wyborcza“ 1996 m. lapkritį ėmėsi iniciatyvos lenkinti anglišius terminus, jam padėjo ir skaitytojai, bet rezultatai ne itin džiugūs: <...>“ (Kopaliński 2001).

Kitas rezultatas – *medinė kalba* – „tokia, kurioje pilna banalybių ir įkyrėjų frazių. <...>“ (Kopaliński 2001).

Šitie reiškiniai, griuvus geležinei uždangai, plūstelėjo ir į Lietuvą, kurios nustekentai dvasiai visa, kas iš Vakarų, deja, atrodė tik gera. Tiesa, ne viskas buvo negirdėta. Kai ką primityviai daužė sovietinė antiamerikietiška propaganda, kai kas buvo šiek tiek žinoma iš lietuviško rimtesnio filosofinio diskurso, šis tas – iš mūsų emigrantikos. Bet dažnai rimta kritika ateidavo pavėlavusi. Jau 1969 m. Amerikoje vienas iš lietuvių eseistikos pradininkų ir įžvalgių publicistų poetas Jonas Aistis rašė: „Reklama yra didelė nūdienos galybė, prieš ją turi lenktis visos konfesijos, visi sostai ir visos viešpatystės“ (Aistis 1991: 418). Derėtų pridurti ir pastaraisiais metais Lietuvių kalbos instituto ir Lietuvių kalbos draugijos parodytas kritiškos dvasios pastangas (ReklK 2004). Nors šioje opioje srityje netrūksta ir apologetinių reklamos kalbos vertinimų.

Reklamos sesuo *mada* į XX a. mitų (Kopaliński 2001) tarpą nepateko, nes smarkiai reiškiasi nuo daug anksčiau. Jau rusų rašytojas N. Gogolis, Romoje lygindamas senojo meno grožį su savo laiku, rašė: „Ir kokia netauri, žema prieš šitą didingą, gražią prabangą pasirodė jam dabar XIX šimtmečio prabanga, smulki, niekinga prabanga, tinkanti tik krautuvės puošti – <...>. – – – Kokie menki atrodė jam prieš šitą pastovią palaimingą prabangą, supančią žmogų daiktais, kurie kilnina ir auklėja jo sielą, nūdieniai smulkmeniškai papuošalai, kuriuos laužo ir išmeta lauk nenuorama mada, tasai keistas, nesuprantamas XIX amžiaus padarinys [t. y. reiškiny]s, prieš kurį tyliai nusilenkė išminčiai, šitas žudytojas ir griovėjas visko, kas kolosalu, didinga, šventa“ (Gogolis 1954¹: 236). Savo kūrybos ataskaitoje *Šešiasdešimt mano literatūrinio gyvenimo metų* prancūzų akademikas A. Maurois teigia, kad dėl mados išpuolių pasidarė nuoseklus moralistas: „Toku metu, kai mada reikalavo nepaisyti doros normų ir dėsnių, be kurių negali egzistuoti jokia visuomenė, aš tiesiog savaime pasijutau priverstas, profesijos įpareigotas jas ginti. Todėl tapau moralistu. Vėliau rašiau romanus, biografijas, tačiau manyje romanisto ir biografo nugarkaulį sudaro moralistas“ (Morua 1991: 18). Kitam prancūzui – mokslinių esė knygos *Viduramžių vaizduotė* autoriui Jacques’ui Le Goffui mados gynimas ir gyrimas (gal pergyrimas) irgi neišsina be naikinamos kritikos: „Po Roland’o Barthes’o esu pasiryžęs ginti madą. Ji dėmesinga naujovei, modernumo variklis, gali būti atsinaujinimo priemonė. Tai istorijos varomoji jėga. Kaip kiekvienas reiškiny, ji gali išsigimti ir nugrimzti į snobizmą – tiesą sakant, jaudinantį iškrypimą vyrų ir moterų, kurie stengiasi sustabdyti bėgantį laiką ir atitolinti mirties grėsmę apgailėtiniu ir beviltišku noru visada būti mados viršūnėje ir užmiršti laiko jausmą, diena iš dienos keisdami išvaizdą“ (Le Goff 2003: 26). Šitai yra nuolat. O išlyga – daugiau teorinė: „Tačiau mada – tai pirmiausia Zeitgeist, laiko dvasios, apraiška, susiejanti išvaizdą su giluminiais istoriniais poslinkiais“ (Le Goff 2003: 26). Mados uniformizmas ir meninė, štampinė kalba – kalbos uniformizmas yra susiję paliejusios mūsų laiko dvasios ženklai. Vėl galima prisiminti mūsų guvųjį J. Aistį: „Kultūra turi kruvinu prakaitu išeiti iš tautos įsčių. Kita vertus, mada visada išeina iš mados. – – – Labai madingi dalykai, išėję iš mados, yra juokingi ir kvaili“ (Aistis 1991: 476).

Tik griuvus geležinei uždangai iš Vakarų mus pasiekė beveik pusšimčio metų senumo tiesos apie mūsų pačių gyvenimą blogio imperijoje:

naujakalbė (angl. *newspeak*) – „nauja, monopolistinės valdžios sukurta

kalba, kurios žodžių reikšmė kinta su oficialiomis valstybės politinėmis pažiūromis. Naujakalbe neįmanoma ne tik pareikšti, bet ir suformuluoti ne-lojalių pažiūrų, nes nėra tam reikiamų žodžių. Terminas paimtas iš Džordžo Orvelo (George Orwell, 1903–1950) romano „1984-ieji“;

minčių policija – „Džordžo Orvelo (George Orwell) romane „1984-ieji“ vaizduojama partijos institucija, kuri seka išorinės partijos narių mintis. Pastebėjęs (=usi. – J. K.) bet kokį nukrypimą nuo nubrėžtosios „linijos“, jis (=ji. – J. K.) pasirūpina, kad kaltininkas būtų suimtas, kankinamas (Meilės ministerijoje) ir sunaikintas“;

dvejamintė (angl. *doublethink*) – „dviejų priešingų minčių arba nuomonių suvokimas vienu metu ir sąmoningas tikėjimas jomis abiem. Terminas iš anglų rašytojo Džordžo Orvelo (George Orwell; 1903–1950) romano „1984-ieji“ (1949); jis nusako naujakalbės įtaką „pavergtajam protui“;

„Pavergtasis protas“ – „Česlavo Milošo (Czesław Miłosz) knyga (1953), kurioje autorius analizuoja Lenkijos Liaudies Respublikos rašytojų psichikos apsauginius mechanizmus, liepiančius jiems skelbti šūkius, atitinkančius oficialiąją propagandą, ir kruopščiai slėpti tikrąsias savo mintis ir jausmus, <...>“ (Kopaliński 2001).

Proto pavergimas prasideda nuo tuštumos (aplinkos be religijos) ir betikslinio gyvenimo absurdo, eina per naujojo gyvenimo būtinumą ir pasiekia privalomą sėkmę (Miłosz 1995: 20, 22, 24, 30). Tačiau sėkmė – ne be liūdnų padarinių: „gilumoje tebėra išlikę seni moraliniai ir estetiniai reikalavimai, dėl to žmogus susidvejina“ (Miłosz 1995: 36) – „visi vaidina prieš visus ir visi žino apie vienas kitą, kad vaidina“ (Miłosz 1995: 76); „Netiesa būtų tvirtinti, kad vertybės nebesidvejina, tačiau pasipriešinimas būna emocionalus ir retai gali atlaikyti racionalizuotų refleksų konkurenciją“ (Miłosz 1995: 244).

Pragaištingą prieš tai buvusią epochą būtų galima glaustai apibūdinti dviem baisiais epochiniais posakiais, vertybiniais simboliais – iš Rytų pusės: *хлам* (*šlamštas*) – žodžių *художники, литераторы, артисты, музыканты* santrumpa (abreviatūra); iš Vakarų: *Wenn ich Kultur höre... entsichere ich meinen Browning* (autorius – Hansas Johstas, reproduktorius – Hermannas Göringas). Tik 1988 11 26–27 Davidas Glencrossas pasakė teisingą epochinę mintį: „Neįtikėtina, kad kokia nors valdžia, išgirdusi žodį „kultūra“, griebtųsi pistoleto. Manau, kad ji turėtų griebtis žodyno“ (Kopaliński 2001: 197–198).

Poliarizuoto į dvi antagonistines stovyklas pasaulio su fluktuojančiu ir

vegetuojančiu trečiuoju pasauliu² transformacija, stalininės imperijos, kurioje Brežnevo laikais jau atvirai buvo projektuojamas ir skelbiamas kalbų suartėjimas ir susiliejimas, dezintegracija, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas ir lietuvių kalbos įvalstybinimas (paskelbimas valstybine ir valstybės globos jai suteikimas, jos vartojimo ir ugdymo programos ir projektai), tautinis atgimimas, visuomenės demokratizacija ir pilietinės visuomenės kūrimasis, Lietuvos europinė ir transatlantinė integracija ir perdėta anglizacija, taip pat kompiuterizacija ir internetizacija – daug **konkretesni veiksniai**; jų reikšmė tautos tapatybei ir savimonei, kultūrai ir kalbai, mokslui ir kalbotyrai, kalbos kultūrai ir terminologijai jau 20 metų yra ir dar ilgai bus lemiamą, epochinė.

II

3. Materialusis pasaulis yra vienas. Nors kraštovaizdžio, augalijos ir gyvūnijų, klimato ir su tuo susijusių gyvensenos skirtumų nemaža ir didelių, bet, viena, žmonės jų apmažina (irgi tam tikras globalėjimas), kita, žmogiška daiktinė tikrovė yra jau labai plati ir ne tokia skirtinga. Logika visame protingame pasaulyje yra viena, nors vienur jos daugiau, kitur mažiau. Trečiasis pasaulio būties pavidalas – kalba (Лукшита 1981: 166) – yra didžiulė daugiskaita, tiksliai nesuskaičiuojama (ar 3000, ar 7000).

Kiekviena gyva kalba yra etninė arba tautinė – gimtoji. Tautos būdas, dvasia, papročiai, gyvensena taip pat yra gimtieji. Tik reikia gebėti tai pajusti ir suprasti priežastis. Štai viena labai vykusi įžvalga: „Papročių skirtybės kyšojo iš kiekvieno veiksmo ir žingsnio. Žmonių mostai atspindėjo geografines zonas, lygiagretes, meridianus, jais reiškėsi piemenų, žemdirbių, pirklių, jūrininkų buitis; kepamasis iešmas spartiečio rankose judėjo taip, kaip kautynių ietis, argietis ant suoliuko sėdėjo kaip ant žirgo, girių gyventoją galėjai pažinti iš tykaus eigasčio“ (Parandovskis 1984: 118).

² „Trečiojo pasaulio“ terminą (pranc. *Tiers monde*) apie 1950 metus pavartojo prancūzų sociologas ir demografas Alfredas Sovi (Sauvy): taip jis pavadino per 130 pokolonijinių Afrikos, Lotynų Amerikos, Azijos ir Okeanijos valstybių, skirdamas jas nuo išsivysčiusių rinkos ekonomikos valstybių ir tuometinio (iki 1990 m.) komunistinio bloko šalių“ (Kopaliński 2001). Beje, vėliau atsirado visai kitoks trečiasis pasaulis: „Anot K. Popperio [Popper K. *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford, 1972], „trečiasis pasaulis“ yra idėjų apskritai pasaulis, kurias sieja logikos taisyklės. Jis aprėpia visas žmonijos istorijoje sukurtas teorijas ir koncepcijas ir tas, kurios dar bus sukurtos, taip pat visas hipotezes, visus uždavinius ir lygtis – išspręstas, sprendžiamas ir spęstinas“ (Joninas 1987: 69). Dar kitokia yra *trečioji būtis*: „А. Ф. Лосев говорит, что „языковое и словесное бытие есть третий вид бытия, наряду с чисто логическим и чисто вещественным, или материальным“ [Лосев 1976, с. 399] (Лукшита 1981: 166). 1959 m. Charles P. Snow formulavo dviejų kultūrų – humanitarų ir mokslininkų – konfliktą, o 1995 m. Johnas Brockmanas knygoje *Trečioji kultūra* rašė apie perimančius „intelektualų elito misiją ieškoti atsakymo į klausimus, nuo seno neduodančius ramybės žmonijai: kas yra gyvenimas, kas mes esame, kur einame (...) <...>“ (Kopaliński 2001).

Gimtoji kalba ir kiti gimtieji dalykai saugo savastį. Tačiau visiško grynumo negali užtikrinti, nes aplink – svetimosios kalbos ir visokia kita svetimybė: „Ir vis dėlto, nepaisant šių įvairybių, motina Graikija atrodė bemaž vienalytė tarp fantastiškų kolonijų gaivalų: Afrika, Iberija, Galiya, Ilirija, Skitija, Sarmatija, Sirija, Egiptas iš slėpiningų istorijos ir civilizacijos gelmių dvelkė savo kvapu į šimtus graikų miestų, <...>. Kasdien bendraujant su barbarais, karavanų kelionėse, uostų triukšme lipo prie žmogaus svetimos mintys, prietarai, ydos, kaip gatvės dulkės kad braunasi į odos poras“ (Parandovskis 1984: 118–119). „Kalba, suskilusi į nesuskaičiuojamą daugybę tarmių ir šnektų, kolonijose apaugusi svetimomis piktžolėmis, pridarydavo klaikių nesusipratimų“ (Parandovskis 1984: 119).

Mūsų gimtoji – lietuvių – kalba ištisinės subordinacinės dvikalbystės sąlygomis turėjo labai daug kontaktų su lenkų kalba, tiesiog buvo jos užlieta taip, kad mažiau liestos liko tik atkampios, bažnyčios ir dvaro neužgožtos salelės. Todėl gavo daugybę svetimybų ir prarado nemažus gimtosios kalbos plotus, didelę dalį kalbėtojų – ne tik didikų, bajorų, bet ir liaudies. Tik dalelė padarinių likviduota, didžioji dalis – negrįžtami praradimai.

Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo tas pat prasidėjo su rusų kalba (skolinių iš jos dar iki tol jau apščiai turėta) ir tęsėsi du šimtmečiu tik su trumpais atlėgiais (bet ne visiškais pertrūkiais) I ir II Respublikos laikais. Dabar, atgavus nepriklausomybę, stojo kontaktų su anglų kalba epocha. Todėl pravartu bent kiek susipažinti su šiomis kalbomis iš vidaus – kaip jos suprantamos ir vertinamos pačių rusų ir anglų. Daugiausia rūpi (savi-)kritiškas aspektas.

Gera žinoma rusų–prancūzų dvikalbystė, tiksliau – rusų aukštuomenės prancūzakalbystė. Su tuo glaudžiai susijęs ir bendrinės rusų kalbos atribojimas nuo reiškinių, pavadinto *просторечие* – „слова, выражения, обороты, формы словоизменения, не входящие в норму литературной речи; часто допускаются в литературных произведениях и разговорной речи для создания определенного колорита“ – angl. *popular language*, vok. *Volkssprache* (Ахманова 1966); latv. *vienkāršruna* (ValTV 1963) – nors *разговорная речь, обиходно-разговорная речь* – *sarunvaloda* (ValTV 1963), bet *vienkāršruna* – *šnekamoji kalba* (LaLieŽ 1977). Abejotinas atitikmuo ir vok. *Volkssprache*. Gana netikslus – per platus rus. *просторечие* atitikmuo liet. *neliteratūrinė šneka* – „didžiųjų miestų gyventojų būdinga kalba, turinti didesnių ar mažesnių skirtumų nuo literatūrinės kalbos normų. Leksinės, gramatinės ir fonetinės šios šnekos skirtybės atsiranda dėl tarminių

ir literatūrinės kalbos elementų mišimo, taip pat dažnai dėl pastebimai didesnės kitų kalbų įtakos“. Plg. *žargoniška kalba* – angl. *non-standard speech, popular language* (Gaivenis, Keinys 1990). Netikslu *простопечье* versti *šnekamoji kalba* Gudavičius 2000: 40, *liaudies, šnekamoji kalba* RLKŽ II 1967. Rus. *простопечье* neatskiriama nuo *простонародье* psn. – *prasčiokai, prastuomenė* RLKŽ II 1967, *prastuomenė* RLKŽ III 1984, *простолюдн* psn. – *prasčiokas, prastuolis, neprivilegiuoto luomo žmogus* RLKŽ III 1984, *простонародный* psn. – *prasčiokiškas, prastuoliškas, prastuomeniškas, prastuomenės: простонародная речь* – *prasčiokiška [prastuomenės] kalba* RLKŽ III 1984, taigi ir *простопечье* – *prastakalbė, prasta [prastuolių] kalba* (ne knyginė, literatūrinė) RLKŽ III 1984 (*prast.* – *prastakalbės žodis, posakis* – *простопечное* RLKŽ I 1982: 15), *prastakalbė* – *простопечье* LRKŽ 1988. Reikia neužmiršti, kad *prastakalbė* yra rusiškas terminas, taikomas tik rusų kalbai.

Kadangi rus. *простопечье* leidžiama literatūros kūriniuose, rusų rašytojų labai smarkiai kovota dėl kalbos liaudiškumo – rusiškumo. V. Bielinskis *Literatūrinėse svajose* (1834) labai gerai perprato ir priežastį: „Vadinasi, t a u t a arba, geriau pasakius, l i a u d i s , i r v i s u o m e n ė pas mus nuėjo kas sau. Pirmoji paliko begyvenanti savo pirmykščiu atšiauriu ir puslaukiniu gyvenimu ir bedainuojanti savo gaudžias dainas, kuriomis trykšte tryško jos siela varge ir džiaugsme; antroji, matyti, keitėsi, jei ne gerėjo, užmiršo visa, kas rusiška, užmiršo net kalbėti rusų kalba; <...>“ (Bielinskis 1948: 71). „<...> aukštajam luomui buvo priežasties niekinti gimtąją kalbą, nes rašomoji kalba piovėsi su šnekamąja kalba“ (Bielinskis 1948: 95). Bielinskis matė rusų purizmo įvairovę ir vertino diferencijuotai, o apskritai patį purizmą – nuosaikiai: „Žodį „progresas“ natūraliai turėjo sutikti ypatingai nepalankiai jam nusistatę rusų kalbos puristai, kurie piktinosi bet kuriuo svetimu žodžiu, laikydami jį herezija ar atskala gimtosios kalbos ortodoksijoje. Toks purizmas turi savo teisėtą ir rimtą pagrindą; ir vis dėlto jis – vienašališkumas, nuėjęs iki kraštutinumo“ (Bielinskis 1948: 530). „Nėra abejonės, kad noras marginti rusų kalbą svetimais žodžiais be jokio reikalo, be pakankamo pagrindo yra priešingas sveikam protui ir sveikam skoniui; <...>. Tačiau priešingas kraštutinitumas, vadinasi, neribotas purizmas, duoda tas pačias pasekmes, nes kraštutinumai sutampa“ (Bielinskis 1948: 532).

Ponišką rusų aukštuomenės prancūzakalbystę kritiškai vertino ir N. Gogolis: „N miesto ponios pasižymėdavo, <...>, nepaprastu atsargumu ir padorumu žodžiuose ir posakiuose. <...>. Nieku būdu negalima buvo pa-

sakyti: „Šita stiklinė ar šita lėkštė dvokia“, <...>. Kad rusų kalbą padarytų dar tauresnę, beveik pusė žodžių buvo visiškai išmesta iš kalbos, ir todėl labai dažnai reikėdavo griebtis prancūzų kalbos; užtat prancūziškai – kitas reikalas, ten buvo leistini tokie žodžiai, kurie buvo žymiai šiurkštesni už suminėtuosius“ (Gogolis 1954²: 183). Skaudžią tiesą sakydamas nevengia nė karčios ironijos: „Bet nors autorius ir nusilenkia su baiminga pagarba prieš išganingą naudą, kurią duoda Rusijai prancūzų kalba, nors jis nusilenkia su tokia pat pagarba prieš girtiną paprotį mūsų aukštųjų sluoksnių, kurių atstovai kiekvieną dienos valandą reiškia savo mintis tąja kalba, žinoma, iš didelės meilės tėvynei, – bet vis dėlto nesiryžta įterpti bet kurios svetimos kalbos posakio į šią savo rusišką poemą“ (Gogolis 1954²: 211). Aukštesniųjų sluoksnių rusai, iš kurių „niekuomet neišgirsi nė vieno padoraus rusiško žodžio, o prancūziškais, vokiškais ir angliškais jie, ko gera, taip gausiai tave apdovanos <...> dar išlaikydami visus galimus ištarimo būdus: – prancūziškai pro nosį ir vograudami, angliškai ištars taip, kaip ištaria paukštis, ir net fizionomiją padarys paukštišką“, labai savotiškai žiūri į gimtosios kalbos puoselėjimą: „Būtinai nori, kad viskas būtų parašyta pačia griežtąja, grynąja ir tauriąja kalba, – vienu žodžiu, nori, kad rusų kalba staiga pati nusileistų iš debesų, kaip reikiant apdorota, ir nutūptų tiesiog ant liežuvio, o jiems nieko daugiau nereikėtų, kaip tik išsižioti ir iškišti liežuvį“ (Gogolis 1954²: 190).

Tvenkiantis rusų revoliucijos audrai prasčiokiška kalba jau (1914 m.) suprantama kaip baisi nekultūros, barbarybės grėsmė: „В тягостные дни <...> варвар и дикарь с гаканием устремились на все, что нам дорого, и едва ли не первой задачей стремительного своего набега поставили уничтожение русской речи, оплевание и заушение нашего изумительного, чарующего, свободного языка, <...>“ (Соболев 2001: 330). Revoliucijos laikų kalba buvo įvairiausių pokyčių ir netikėčiausių ypatybių mišinys: „В качестве характерных признаков языка революционного времени разными исследователями отмечались обилие заимствованных слов и выражений, большое количество разного рода сокращений, использование, с одной стороны, грубой, бранной и нецензурной, а с другой – высокой и архаичной лексики, повышенная экспрессивность и эмоциональность речи, достигаемая разными средствами (перифразы, метафоры и др.), интонационная близость к ораторской речи, влияние канцелярского стиля, штампованность; многие современники жаловались и на самую обыкновенную безграмотность (это касается

в первую очередь языка газеты)* [*См., напр.: *Винокур Г. О. Культура языка. Очерки лингвистической технологии*. М., 1925; *Горнфельд А. Т. Новые словечки и старые слова*. <...>. Петербург, 1922; *Гус М., Загорянский Ю., Каганович Н. Язык газеты*. М., 1926; *Селищев А. М. Язык революционной эпохи*. <...>. М., 1928; *Mazon A. Lexique de la guerre et de la révolution en Russie (1914–1918)*. Paris, 1920; *Mendras Ed. Remarques sur le vocabulaire de la révolution russe* [<...>. Paris, 1925. P. 257–269] (*Риникер 2001: 638–639*). Šitas lemiamas kalbos nuosmukis, nors vėliau kiek pristabdytas, liko negrįžtamas. 1962 m. iškilmingame A. Puškino mirties 125-ųjų metinių minėjime A. Tvardovskis išdrįso prabilti net apie rašytojų *bekalbystę* – *безъязыкость*, taip pat „скудость, сглаженность и обезличение языка“ (Твардовский 1979: 14, 15). Jo rūpestis, kad „вопрос об охране языка должен встать в государственном масштабе“ (Твардовский 1979: 14), žinoma, liko be mažiausio atgarsio, nes visų lygių valdžia kaip tik stovėjo kalbos darkymo avangarde. Sovietijos sąstingio ir žlugimo metais kalbos nuosmukis atsikartojo kaip įsitvirtinantis recidyvas: „В последние десятилетия наблюдается активное вхождение жаргонной лексики во все сферы речевого общения – литературу (художественную и публицистическую), тексты СМИ, парламентскую речь и др. В связи с этим многие говорят о жаргонизации русского языка“ (КРЭСР 2003: 186₂).

Anglų kalba, kaip buvusi imperinė, kolonijinė, dabar didžioji tarptautinė ir pasaulinė, yra svarbus objektas svarstant klausimą, kas – kokios ypatybės ją tokią daro, kelia ir laiko. Anglas iš amerikiečio Thomas Stearnsas Eliotas be užuolankų teigia: „Kiekviena kalba turi savo išteklius ir savo galimybių ribas“, nors siekia „kiek tik įmanoma atskleisti savo galimybes“ (Eliot 1990: 4 222). Teigdamas, kad „kalbos branda sutaps su proto ir papročių branda“ (Eliot 1990: 4 222), anglų kalbos brandą įžvelgia labai savotišką ir netipišką: „Anglijoje mes neturime nei klasikos amžiaus, nei poeto klasiko; jei suprasim, kodėl taip yra, kaipmat neteksim noro apgailestauti; <...>. Anglų kalbos genijus tokio idealo nėra įkūnijęs – jis visad turėjo kitų tikslų“ (Eliot 1990: 4 222). Ir tai vertinama kaip džiuginanti sėkmė: „<...>, argi nepasisėkė mums, kad turime kalbą, kuri, užuot pagimdžiusi klasiką, gali didžiulis gausia įvairove praeityje ir numatomomis ateities naujovėmis?“ (Eliot 1990: 4 224). Gimtosios kalbos savitumas Elioto gerai atskleidžiamas lyginant: „<...>, romanų kalbos gali labiau priartėti prie klasikos – ne todėl, kad jos lotyniškos kilmės, bet kad jos vienalytiškesnės už anglų kalbą ir jau

iš prigimties linkusios į bendrąją stilių; anglų kalba savo sudedamosiomis dalimis pati margiausia iš didžiųjų kalbų, linkusi greičiau į įvairovę negu į tobulumą, jai reikia ilgesnio laiko savo išgalėms atskleisti, galbūt ji vis dar turi daugiau nepanaudotų galimybių. Ji pasižymi bene didžiausiu sugebėjimu kisti vis likdama savimi“ (Eliot 1990: 4 224). Užuoť kypusi į klasiķą, normą (standartą) ji „teikia daug laisvės stiliaus įvairavimams: panašu, kad šioje kalboje jokia epocha ir, aišku, joks rašytojas neįstengs įtvirtinti normų. Prancūzų kalba atrodo daug smarkiau suvaržyta norminio stiliaus ir galutinai nusistovėjusi XVIII amžiuje, tačiau ir joje tūno *esprit gaulois** [*galingoji dvasia], tas išteklių gausumas, kuriuo pasižymėjo Rabelais ir Villon“ (Eliot 1990: 4 225).

Į savo gimtosios anglų kalbos Elioto gyrimą galima žiūrėti ne kaip į racionaliai pagrįstą dalyką, o kaip į „pirmąpradę ištikimybę“ (Chesterton 1998: 76): „Romą žmonės mylėjo ne už tai, kad ji buvo didi. Ji tapo didi, nes žmonės ją mylėjo“ (Chesterton 1998: 77). Tačiau Eliotas turėjo ir kitą meilę, parvedusią jį į Angliją – klasikines kalbas ir antikinę kultūrą: „Būtina atsigręžti į abi mirusias kalbas: kaip tik ir svarbu, kad jos mirusios, nes tik po jų mirties mes galėjome perimti palikimą; pats mirties faktas nesuteiktų joms jokios vertės, jei visos Europos tautos nebūtų jų paveldėtojos“ (Eliot 1990: 4 225). Ir kaip tik ten, kur Eliotas randa pirmąją (ir gal vienintelę tikrą) klasiką – Vergilijų, sukūrusį ir klasikos kriterijų, yra ir tikrasis kalbos idealas – norma (standartas), o ne neribota įvairovė ir begalinės kaitos galimybės. Eliotas tik apgailestauja, kad naujaisiais laikais tas paveldėjimas pasidaro gana problemiškas, net netikras, iškreiptas: „Mūsų amžiuje, kai žmonės, rodos, kaip niekad linkę painioti išmintį su žinojimu, o žinojimą – su informuotumu <...>, formuojasi naujo pobūdžio provincialumas, <...>. Tai ne vietos, bet laiko provincialumas: istorija jam – tik metrika, kurioje suregistruoti žmonių išgalvoti įtaisai, atitarnavę ir išmesti į laužą, pasaulis – išimtinai gyvųjų nuosavybė, į kurią mirusieji neturi jokių dalininko teisių. <...> mes visi kartu, visi Žemės rutulio žmonės, galime pasirodyti besą provincialai, o tiems, kurie nenori tokie būti, telieka tapti atsiskyrėliais. <...> jis [tas provincialumas] skatina mūsų atsainumą tada, kai privalėtume išlaikyti aiškią, nepažeistą dogmą ar standartą, <...>“ (Eliot 1990: 4 226).

Taigi yra gimtoji kalba ir svetimiosios kalbos.

Mokėti daug kalbų – tolygu turėti vienai spynai daug raktų (Voltaire). Žmogus, mokantis dvi kalbas, vertas dviejų žmonių, – sako prancūzų išmintis (Crystal 2005: 50). Tačiau poliglotizmas nėra dažnas dalykas. Svetimų

kalbų mokėjimo yra daug laipsnių: mokėti versti, rašyti, kalbėti, gerai ar šiek tiek suprasti. „Išmokdami kitą kalbą įgyjame naują požiūrį į pasaulį, <...>“ (Gudavičius 2000: 19). Ivanas Buninas, mokėjęs keletą kalbų ir vertęs literatūros kūrinius iš anglų, prancūzų, lenkų, ukrainiečių kalbų, buvo įsakmus: „Пишите на том языке, с которым родились и выросли. Двух языков человек знать не может“ (Бунин 2001: 224).

Didžiulė kalbų funkcionavimo problema – kalbų sambūviai ir kontaktai.

Izoliaciniai kalbų sambūviai turbūt niekada nebuvo labai būdingi, nes ir taikieji santykiai – egzogamija, prekių mainai, ir karai, belaisvių ėmimas – seni reiškiniai. Taigi tarpkalbinis bendravimas reiškiasi kalbų kontaktais, dvikalbyste (įvairių rūšių), vertimu, vertiniais, skoliniais, svetimybėmis, galiausiai asimiliacija (atskirų individų ar genties, tautos).

Vertimas yra kultūringiausias ir lygiateisiškiausias tarpkalbinio bendravimo būdas. Ilga ir plati yra Šventojo Rašto, grožinės ir mokslinės literatūros vertimų istorija. Pirmiausia vertimai duoda naujo turinio – sąvokų, žodžių, reiškinių (Genzelis 1980: 90). Jie skatina ir gimtosios kalbos išgales – į gimtąją kalbą įvilktas svetimas turinys laiduoja „gilesnio supratimo galimybę“ (Laumenskaitė 2007: 11–12 551).

Dvikalbystė yra dvejopa – koordinacinė ir subordinacinė. Gimtosios kalbos ir regioninės arba tarptautinės kalbos bilingvizmas artimesnis koordinacinės dvikalbystės tipui, o gimtosios ir imperinės – subordinacinės dvikalbystės tipui.

Žlugus Romos imperijai ir išnykus klasikinei bei nykstant vulgariajai lotynų kalbai Europoje kilo dviejų dvikalbysčių bangos.

Viena – tai klasikinės lotynų kalbos ir gimtosios kalbos funkcijų pasidailijimas ir lygiagretus vartojimas. Egzistavo dar ir kitos dvikalbystės: „Antai viduramžiais egzistavo regioninės – lotynų, arabų, senoji slavų kalbos. Jas vartojo oficialios to meto institucijos: bažnyčia, mokslo įstaigos, valstybinės kanceliarijos. <...>. Kalbų pasirinkimą lėmė konfesijos: katalikybė – lotynų, islamas – arabų, šiaurės tautų stačiatikių bažnyčia – senoji slavų. <...>. <...>, o lotynų kalba apskritai buvo tik rašto kalba; ja nešnekėjo jokia tauta. Visi viduramžių ir Vakarų, ir Centrinės Europos rašytojai, poetai, filosofai rašė lotyniškai. <...>. Filosofijoje lotynų kalbos atsisakyta tik naujaisiais laikais. Šis pereinamasis laikotarpis iškėlė daug dvikalbių kultūros veikėjų. Dantė „Dieviškąją komediją“ sukūrė itališkai, o filosofinį traktatą „Apie monarchiją“ – lotyniškai. F. Bekonas ir R. Dekartas filosofinius traktatus rašė dviem kalbom: mokslo visuomenei – lotyniškai, savo krašto skaitytojams – gimtąja kalba“ (Genzelis 1980: 92).

Kita banga sukūrė *lingua franca* „(it. *lingua franca* – frankų, v. germanų genčių, vėliau sudariusių V. Vokietijos ir R. Prancūzijos gyventojų pagrindą, kalba; apibendrinta reikšmė – europiečių krikščionių kalba)“, konkrečiai – 1. „Kalba mišrūnė, pidžinas. Jos pagrindas – it. kalba, sumišusi su provansalų, ispanų, portugalų, t. p. pranc., gr., arabų kalbomis. Vartota 11–19 a. Viduržemio baseino regione, daugiausia Š. Afrikoje (dab. Marokas, Alžyras, Tunisas, Libija, t. y. Magribo šalys), įvairiomis kalbomis kalbančių jūreivių ir pirklių kaip tarptautinė prekybos kalba, t. p. piratų, belaisvių, vergų galerose, kalinių, atvykėlių iš Europos. Žinomas ir sinoniminis pavadinimas *sabiras* (‘žinau’; pranc. *savoir*, isp. *saber*); <...>“, vėliau – apibendrintai 2. „Skirtingomis gimtosiomis kalbomis kalbančių žmonių bet kuri bendravimo kalba, jeigu ji atlieka tik vieną kalbos f-ją – bendravimo priemonės. Tai tam tikro l-pio ar regiono prestižiškiausios, įtakingiausios ar ekonomiškai galingiausios tautos (etninės grupės, bendruomenės) kalba. Ji dažn. vartojama prekyboje, bet gali būti ir kultūros (pvz., lotynų), diplomatijos (pvz., prancūzų) kalba. 20 a. tokią kalbą dar imta vadinti tarptautine ar globaline (pvz., *International English*, *Global English*, *Globish*) [net 4. „specialiai sukurtos dirbtinės kalbos, skirtos tarpt. bendravimui“ (volapiukas, esperanto, latino sine flexione, ido (reformuota esperanto), okcidentalis, novialis, interlingva 2 ir kt.)] (VLE XIII 2008, Laima Kalėdienė).

Čia labai teisingai pažymėta *lingua franca* esmė – tik bendravimo funkcijos atlikimas. Beje ir deja, šitai – tik bendravimo funkcija – apibendrinama apskritai *kalbai*: „трактовка средства общения как средства, обслуживающего общество, является слишком узкой“, nes „становление общества предполагает это средство как социальный продукт, как коллективное творчество, происходящее неотделимо от речевой деятельности отдельного индивида“ (Лукшите 1981: 164). Net kartais kalbos apibrėžtyse neteisingai figūruoja tik šita viena funkcija. Arba ne visai apdairiai nuo jos pradedama: *kalba* – 1. „Žmonių tarpusavio bendravimui vartojama ženklų (arba simbolių) sistema, gebėjimas ja naudotis kaip informacijos priemone“ ir tik paskui: „Kalba yra individualus ir visuom. reiškinys: žmonių bendravimo ir kartu individo mąstymo, raiškos, kūrybos priemonė, t. y. atlieka ir visuom., ir pažintines f-jas. <...> – būdama social. prigimties Δ kartu yra kognityvinio ir gnoseologinio pobūdžio reiškinys. – –“ (VLE IX 2006, Axel Holvoet). Dar drąsiau prabyla Lietuvoje šiaip vis dar drovi (jos, kaip ir *psicholingvistikos*, dar nėra LKEnc 1999 ir 2008, nors *sociolingvistika* yra) *etnolingvistika*, *antropologinė kalbotyra*, *kultūros kalbotyra* – „kalboty-

ros šaka, tirianti kalbos sąsajas su ją vartojančios bendruomenės kultūra, ypač su grupiniu mentalitetu ir tradicine elgsena. <...>. <...>. Ji įtvirtina visuomenės pripažintą tikrovės pažinimą ir ypatingą pasaulėžiūrą. Kartu kalba padedanti analizuoti, klasifikuoti ir interpretuoti kultūrą, išsaugoti bendruomenės praeities atminimą, <...>. – – –“ (VLE V 2004, Vincas Urbutis). Etnolingvistikos pagrindas – E. Sapiro ir B. L. Whorfo hipotezė, „sudaryta iš dviejų principų: *lingvistinio determinizmo* (mūsų kalba lemia mūsų mąstymą) ir *lingvistinio reliatyvumo* (tam tikrų vienos kalbos ypatybių nerasime kitose kalbose)“ (Crystal 2005: 60). Plačiau žiūrint kalba matoma kaip kultūros pagrindas ir kultūros plėtros sąlyga, kaip kultūros turinio fiksuotoja, išvelgiama, kaip kalboje atrodo tauta, koks savitas ir reliatyvus yra tautinės kalbos pasaulėvaizdis – ne tikrovės atspindys, o jos interpretacija (Gudavičius 2000: 7, 8, 10, 11), nors tai ir būtų tik „reliatyvizmas apibrėžtuose universalizmo rėmuose“ (Gudavičius 2000: 43). Taigi „etnolingvistikos objektas – tauta kalboje, tautos mentalinio ir dvasinio gyvenimo atspindys kalboje, nes kalba yra vienas iš esminių tautos požymių“ (Gudavičius 2000: 10). Atskleidžiamas net kalbos ir kultūros „struktūros ir funkcinių dėsningumų izomorfiškumas“ (Gudavičius 2000: 40).

Gimtoji kalba yra tautinė pačia savo prigimtimi, o pabudusios tautinės literatūros įtvirtino tautines kalbas. „<...>, veikiant Šviečiamosios filosofijos idėjoms į pirmą vietą iškilo valstybinės kalbos“ (Genzelis 1980: 93). „Tautų kilmė glūdi kalbose“ (Crystal 2005: 48), o valstybė – tai kalba: „Perfrazuodamas Liudviką XIV, Pluche [1751 m.] tvirtina, kad *l'état c'est la langue*“ (Eco 2001: 310).

Nors valstybinių arba oficialiųjų kalbų yra gal kiek daugiau negu valstybių, bet keliolika kartų mažiau negu iš viso kalbų. Nevalstybinės kalbos nėra apsaugotos, bet nėra nevertingos. Einaro Haugeno 1971 m. straipsnių rinkinyje *The ecology of language* ekologinis mąstymas pritaikytas ir kalbai: kaip „žmogaus ekologijos paskirtis yra stengtis žmonių bendruomenės struktūrą sujungti su aplinka“ (Crystal 2005: 13), taip kalbos ekologija apibūdinama kaip kalbos ir jos aplinkos santykiai, kaip kalbos vartotojų bendros sąmonės jungtis su socialine ir gamtine aplinka (Crystal 2005: 104). *Ekolingvistika* (Crystal 2005: 9), arba „*žalioji kalbotyra*“ (Crystal 2005: 39), neišvengiamai krypsta į *prevencinę kalbotyrą*, arba *perilingvistiką* (Crystal 2005: 93), net į *klinikinę kalbotyrą* (Crystal 2005: 150). Žinomos gyvos ir mirusios (išnykusios) kalbos. Gimtosios kalbos išlaikymas ar praradimas, retai – atgavimas, kalbos mirtis, retai – atgaivinimas išeina už kalbotyros ribų. Lietuvių kalba

turi mirusią seserį – prūsų kalbą. Pačios lietuvių kalbos plotas ir iš vakarų, ir ypač iš pietryčių aptrupėjęs, užribyje likusios salos yra dar gyva Troja kalbininkams, bet jos gyvybė silpna. Po daugelio amžių, per kuriuos išnyko arba buvo išnaikinta nežinomas skaičius kalbų, XX a. pabaigoje, dar net tiksliai nesuskaičiavus visų gyvų pasaulio kalbų (3000, 6000 ar 6900–7000), paskelbta ekologinės kalbų katastrofos grėsmė (liksianti tik kas dešimta), 1996 m. paskelbta Barselonos visuotinė kalbos teisių deklaracija (Crystal 2005: 97).

Kalbos miršta ne todėl, kad serga ar sensta, retai miršta todėl, kad išnyksta ar žūsta visi ar daugumas jos vartotojų, o dėl kultūrinės asimiliacijos. Mechanizmas paprastas, kartais veikia gana greitai: „Yra trys dideli etapai. Pirmojo ypatumas – didžiulis spaudimas žmonėms, kad jie kalbėtų dominuojančia kalba. <...>. Ji gali būti „iš viršaus žemyn“, <...>; arba „iš apačios“, – – – (Crystal 2005: 84). Beje, spaudimas iš viršaus gali skatinti atsparą, o spaudimas iš apačios – materialinė gerovė ar kultūrinis pranašumas gali asimiliuoti net lengviau. Antrasis etapas – dvikalbystė, galiausiai: „Per vieną kartą, o kartais vos per dešimtmetį klestinti dvikalbystė nepastebimai pereina į sąmoningą pusiaukalbystę (*self-conscious semilingualism*), o paskui – į vienkalbystę“ (Crystal 2005: 85). Savaimė suprantama, šitame mechanizme tik asimiliuojamos kalbos vartotojai esti dvikalbiai: „Per ilgus savo kultūros dominavimo šimtmečius jų [vienakalbių] mąstysenoje susiformavo požiūris, kad kiti turi mokytis jų kalbos, o jiems kitos kalbos nereikalingos. Pastebėta, kad vienkalbės ir besilaikančios vienkalbiškumo požiūrio yra tautos, kurios kadaise turėjo daug kolonijų ir vykdė religinę ekspansiją“ (Crystal 2005: 51). „Tiesiog vienkalbystė, būdama ilgos kolonizatorių tradicijos dalis, tapo įprastu gyvenimo būdu“ (Crystal 2005: 85). Todėl D. Crystalas ir sako: „<...> turi išnykti sąvoka *dominavimas*“ (Crystal 2005: 86).

Pasaulis iš prigimties yra daugiakalbis kaip savo sėkmės laidas: „planetą apgyvenome kaip tik dėl sugebėjimo kurti įvairias kultūras, prisitaikančias prie skirtingos aplinkos“ (Crystal 2005: 40). „Įvairovės nykimas lingvistiškai pasaulyje tikriausiai yra didesnis praradimas nei įvairovės nykimas biologiniame pasaulyje, nes kalbos struktūra liudija žmogaus intelektinius gebėjimus (Nykstančių kalbų ir jų saugojimo komitetas 1984: 5)“ (Crystal 2005: 41). Svarbiausia – prarandama dalis žmonijos lingvofondo: „Visos žmonijos išminties nėra nė vienoje kalboje ir nė viena kalba negali pateikti visų žmonijos žinių“ (Crystal 2005: 58). Mirštanti kalba išsibraukia iš praeities, žmonės praranda asmeninę istoriją, tauta praranda širdį (Crystal 2005: 48, 41, 43).

D. Crystalas teigia esant du kalbos kaip kultūros dalies suvokimus: „kalba – *privalomas* tautiškumo bruožas“ ir „*neprivalomas* tautiškumo bruožas“ (Crystal 2005: 125, 126). Dėl to ginčijasi ir neprivalomukai: „<...>, Velse karštai diskutuojama, ar galima būti valų, nemokant valų kalbos“ (Crystal 2005: 46). Daugiau negu akivaizdu, kad antroji samprata remiasi labai ne- gausiais pavyzdžiais, jei ne išimtimis – nelaimingomis, tik kartais pakenčia- momis. Tragiškai akivaizdu, kad išnykus prūsų kalbai neliko ir prūsų tautos, kad lietuvių didikams ir bajorijai masiškai perėmus lenkų kalbą, lietuvių tautoje šio luomo neliko, tik atskiri negausūs vienetai, todėl XX a. Lietuvą atkūrė ir moderniąją lietuvių tautą kūrė išeiviai iš liaudies. Abejoju, ar kal- bininkų reikalas spręsti, kurios kalbos turėtų mirti. Viena, to niekas tiksliai nežino (gal žus didžiosios, o išliks mažosios kokiose atkampiose džiu- glė- se), kita, ar ne geriau kalbėti, kaip kalbos gali išlikti. Lietuvių literatūros draugija (Litauische literarische Gesellschaft), 1879 m. susibūrusi Tilžėje, pasiskelbusi tikslą – kaupti išmirstančios tautos kalbos ir kultūros palikimą, imta pravardžiuoti duobkasių draugija (Zemlickas, Kaunas 2008: 3 9).

Kalbininkams gal užtektų sakyti viena: kalbos, turinčios valstybinės arba oficialiosios kalbos statusą, plėtoja visas galimas funkcijas ir stilius, turinčios raštą, literatūrą, mokyklą, turi ateitį, bet funkcionuoja silpniau ir siauriau, o neturinčios rašto ar literatūros ir mokyklos – lieka šnekamosios kalbos lygio, nors ir jų ateitis gali būti ilga.

Pasaulis be tautinių kalbų viešpatavimo vis dėlto yra, nors kitoks, bet irgi dvikalbis: „Pasaulis, kuriame žmonės kalba mažiausiai dviem kalbomis – savo tautos ir tarptautine *lingua franca* – visiškai įmanomas ir (...) pagei- daujamas. Dvi kalbos – du skirtingi tikslai. Viena tam, kad būtų išlaikytas tapatumas, kita tam, kad žmogus būtų suprastas. Šie tikslai vienas kitam neprieštarauja“ (Crystal 2005: 37). Tačiau tikrenybė yra tolokai nuo galimy- bių ir reikmių. Ir subordinacinis bilingvizmas tebėra. Nors „pusė pasaulio žmonių kalba mažiausiai dviem kalbomis“ (Crystal 2005: 51), bet „visoje ES jokios užsienio kalbos nemoka 47,3 proc. žmonių“ ir „du trečdaliai britų nemoka jokios užsienio kalbos“, o „Liuksemburge tokių žmonių yra tik 2,2 proc., Danijoje – 12,3 proc.“ (TautGyvY 2008: 49 29). Europos Sąjungos idealas – dviejų svetimų kalbų mokėjimas – glūdi deklaracijų ūkuose, jei iš viso nėra tik miras. *UNESCO kurjerio* vyriausiojo redaktoriaus Eduardo Glissano tarpkalbinio bendravimo vertinimas – „То, что человек говорит на своем языке, не исключает его способности понимать других людей и ценить их культуры...“ ir formulė „Я говорю с тобой на *твоем* языке,

но понимаю тебя на *своем*“ (Глиссан 1983: 8 9) tam tikrais atvejais galėtų būti dar pagerinta – kalbu su tavimi *savo* kalba, tave klausau *tavo* kalba: „Daugiakalbė Europa – <...> tai žemynas, kuriame žmonės galėtų susitikti ir kalbėtis kiekvienas savo kalba ir suprasti kito kalbą“ (Eco 2001: 320). Tai būtų visiška bendravimo lygybė.

4. Apie **lietuvių kalbos** vartojimo, funkcijų, pačios sistemos kitimus kalbama ir daug, ir daug kur (ne tik kalbotyroje).

Lietuvių kalbotyros teorijoje aiškiai sakoma, kad „kalba yra polifunkcinis reiškiny“ (Karaliūnas 1997: 119) ir „tradicija, kultūros reiškiny“ (Karaliūnas 1997: 48). Aiškinamas ir seniai atsiradęs, bet ir įsisenėjęs nukrypimas: „Supratimas, kad kalba yra pagrindinė komunikavimo priemonė, Europos lingvistinėje tradicijoje įsitvirtino <...> apie 1930 m. <...>. <...>. Kalbos funkcijų tyrimas tada iš psichologijos perėjo į lingvistikos kompetenciją. Pripažinus, kad kalba yra bendravimo priemonė, buvo mestasi į kitą kraštutinumą – komunikacinis kalbos vaidmuo perdedamas ir suabsoliutinamas, vienintele kalbos funkcija laikoma komunikatyvinė“ (Karaliūnas 1997: 109). Kai kas net mano, kad „kalba yra monofunkcinis reiškiny ir visos kitos kalbos vartojimo paskirtys yra komunikatyvinės funkcijos pasireiškimas“ (Karaliūnas 1997: 109). Tačiau „pati komunikatyvinė kalbos funkcija, kaip atrodo, priklauso nuo kitų kalbos atliekamų funkcijų, pavyzdžiui, žymėjamosios, reprezentatyvinės. Kad galėtum ką nors kitam pasakyti, pranešti, pirma turi pažymėti, pavadinti“ (Karaliūnas 1997: 110). Šiodvi funkcijos susijusios: „<...> *Darstellungsfunktion* suprastina tiek kaip komunikatyvinė, tiek ir kaip reprezentatyvinė (R. Jakobsono referentinė) funkcija. <...>. Mokslinėje klausimo literatūroje komunikatyvinė ir reprezentatyvinė kalbos funkcijos labai dažnai griežtai neskiriamos ir bendrai vadinamos simboline kalbos funkcija“ (Karaliūnas 1997: 134). Kad „esminė žmogaus kalbos savybė yra reprezentacija“, rodo ir tai, jog „gyvūnų komunikacijoje yra ekspresija ir apeliacija, bet nėra reprezentacijos“ (Karaliūnas 1997: 190).

S. Karaliūno dar skiriama etninė kalbos funkcija (Karaliūnas 1997: 159) – tapatinamoji-vienijamoji, tautinio atribojimo, tautinės individualybės, kalbos tautinio priklausymo funkcija (Karaliūnas 1997: 163, 164). Nors „bendroji tautos kalba ir kalba, kaip etninio priklausymo reiškėja, yra skirtingi dalykai“, bet tik gana retais atvejais „vartojamoji kalba ir kalba – etnoso reiškėja – nesutampa“ (Karaliūnas 1997: 164) ir pastarosios „netekimas laikomas pirmąja tautybės praradimo pakopa“ (Karaliūnas 1997: 168).

Kalbos ir visuomenės santykių dvilypumas akivaizdus: „Ne kalbos tvarkytojai, o visuomenė lemia kalbos tvarkybos diegimo sėkmę, nors be pirmųjų nebūtų pačios planingos tvarkybos, tik natūrali kalbos raida“ (Grumadienė 1996: 13). Tik čia ne dvilypis, o tiesiog dviprasmiškas pačios visuomenės supratimas: „Šiuo metu daugelis kalbos tvarkytojų tradiciškai tebesiorientuoja į abstraktų bendrinės kalbos vartotoją, o juk visuomenė nėra vienalytė“ (Grumadienė 1996: 13). Tačiau bendrinę kalbą vartoja juk ne visa ta nevienalytė visuomenė, o tik jos dalelė – šviesuomenė, nors ir ši nėra vienalytė, be to, ta didžioji bendrinės kalbos nevartojanti visuomenės dalis dažniausiai yra bendrinei kalbai nepalankus, kartais net prieštaraujantis veiksnys. Ne be reikalo konstatuojama: „bendrasis visuomenės nusiteikimas ir kalbinio išprusimo stoka“ – „veiksnys, keliantis tikslą ugdyti visuomenės kalbinį sąmoningumą“ (Miliūnaitė 2006: 63).

Jau 1994 m. Pranas Kniūkšta konstatavo prastėjančią visuomenės kalbos padėtį: „Dvikalbystės pagrauzti pamatai, pakrikusi drausmė ir konjunktūrinis kalbos teršimas sujaukė ir nusmukdė dabartinę vartoseną“ (Kniūkšta 2001²: 99). „Iki šiol nelabai gerėja visuomenės kalbos kultūra“ (Mikulėnienė 1998: 8). Sklaidydama kalbos natūralios raidos mitą, kai kurių žurnalistų ir kultūrologų brukamą visuomenei ir net kai kuriems kalbininkams, Rita Miliūnaitė sako: „Turėdami galvoje pastarojo dešimtmečio bendrinę kalbą, negalėtume pasakyti, kad ji kinta natūraliai: labai stiprus kitų kalbų poveikis“ (Miliūnaitė 2006: 166). Kalbant diferencijuočiau galima tarti, kad rusų kalbos poveikis pasikeitęs – jau ne išorinis, o vidinis, turintis inercinį pobūdį, o anglų kalbos poveikis yra daugiau iš pačių savęs – iš lietuvių anglakalbystės, taip pat ne iš viršaus, o iš apačios – iš prastosios, dažnai ne pačių anglų kalbos.

Tikrai ne į abstraktų bendrinės kalbos vartotoją, o į visai konkrečius jos nevirtotojus ar gadintojus, klausdamas *Ar valstybė gins valstybinę kalbą?* nusitaiko Albertas Rosinas: „Mažaraštiškumo ir puskalbystės propaguotojai yra ne tik visų lygių valdininkai, nemaža žurnalistų, mokslininkų, dėstytojų, bet ir dalis naujųjų leidyklų vadovų, neatsakingai leidžiančių senus, prasta kalba parašytus, ir naujus nesuredaguotus leidinius, <...>“ (Rosinas 1992: 2 28). Čia dar kartą galima prisiminti, kad valstybė – tai kalba: „Jei valstybė neapgins savo valstybinės kalbos nuo mažaraščių ir puskalbių savivalės, ji nebus verta valstybės vardo“ (Rosinas 1992: 2 8).

Atkūrus nepriklausomybę prisiminta *Valstybinės kalbos teisinė globa 1918–1940 metais*: „Valstybė Spaudos įstatymu (1935 m.) pareikalavo iš

spaudos darbuotojų saugoti lietuvių kalbos savitumą, rūpintis jos gyvumu ir taisyklingumu“ (Rosinas 1998: 10).

Rūpinamasi tvirtinti ir plėsti teorinę kalbos tvarkybos bazę – pirmiausia „konstruktyviai išplėtoti bendrąją kalbos ugdymo teoriją atsižvelgiant į lietuvių bendrinės kalbos vartojimo sąlygas bei visuomenės poreikius ir atsisakant gynybinio pobūdžio taktikos (...)“ (Rosinas 1996: 6). Žinoma, kalbos gynybos visai neatsisakoma – Valstybinė lietuvių kalbos komisija (VLKK) administraciškai reaguoja į lietuvių kalbos teisių pažeidimus, o Kalbos inspekcijos pagrindinė funkcija ir yra ginamoji, apsauginė. Teorinę bazę galėtų plėsti pokariu Vakarų Europoje išpopuliarėjusi kalbos kritika, dvilypė – ir filosofinė, ir stiliaus ar teksto – ir normų, ir trūktinos vartosenos (Rosinas 1996: 4–5), bet Lietuvoje jos, bent tokiu vardu – nėra, nemini net teoretikas A. Pupkis (2005), apskritai konstruktyvios kritikos lygis Lietuvoje žemas.

Nors VLKK patikėtos „valstybinės kalbos tvarkybos sritys: mokslinė (norminamoji), administracinė ir teisinė“, nors „kalbos administravimas apima ir kalbos vartoseną, ir kalbos (kalbų) vartojimą“ (Mikulėnienė 1996: 18), „ne viskas padaryta įgyvendinant kalbos statusą *de facto*“; todėl Vyriausybės paprašyta sudaryti sąlygas Mokslo ir studijų įstatyme išdėstyta nuostatai – „Valstybė visada pripažįsta lietuvių kalbos fundamentalių tyrimų prioritetą – įgyvendinti (Rezoliucija 1996: 242 3). Pačiai komisijai bene daugiau rūpi kalbos tvarkyba (Bronio Savukyno terminu, kalbotvarka), jos tikslai, strategija, teoriniai pagrindai (Kniūkšta 1995: 3–5), nors jie nėra visai nauji: „Sistemiškumas kalbos reiškinius leidžia įvertinti tarsi iš vidaus, grynuoju kalbos požiūriu, tikslingumas – iš išorės, socialiniu požiūriu“ (Kniūkšta 1996: 15). Naujesnis dalykas yra institucionalizuota – administracinė kalbos tvarkyba, bet ji turi ir atvirkščiąją pusę: „Komisijos veikla nėra paprastosios tvarkybos priešingybė, <...>. Tačiau, kita vertus, kalbos tvarkyba spraudžiama į rėmus ir biurokratizmą, nuo jos stumiami ne tik visuomenė, bet ir nemaža dalis kalbininkų“ (Kniūkšta 2001¹: 7).

Suadministruotas geras pamatinis dalykas: „Nuo 1996 m. visose aukštosiose, aukštesniosiose ir profesinėse mokyklose įvestas privalomas kalbos kultūros ir specialybės kalbos kursas (...)“ (Mikulėnienė 1998: 8). Dabar jau norima dalyką ir koreguoti, tvirtinti, ir daugiau: „Magistrantūroje tikėtą pagal atskirą programą dėstomas terminologijos pagrindų kursas, <...>“ (Akelaitis 2008: 12 5).

Vidurinei mokyklai keliama geri tikslai – „1) diegti kalbos kaip tautos vertybės sampratą, 2) aiškinti mokiniams bendrinės kalbos paskirtį ir funkcijas,

3) skatinti bendrinės kalbos mokymosi motyvaciją, 4) stiprinti mokinių pasitikėjimą gimtąja kalba ir jos kuriamosiomis galiomis“ (Miliūnaitė 2006: 63). Tačiau kaip tai daryti, jei „bendrojo lavinimo mokyklų lietuvių kalbos kurse nebeliko sistemiškai dėstomos kalbos kultūros“ (Akelaitis 2008: 12 4)?

Naujų kalbos reiškinių, taip pat ir nenaujų dalykų naujo supratimo bendras vaizdas kol kas gana paviršutiniškas, padrikas ir spragotas. Tačiau apibendrinamosios išvados, įvairiu laiku padarytos trijų įžymių kalbininkų, labai aiškios, labai artimos ir labai liūdnos: „skaudžiai ir grėsmingai braška mūsų gimtosios kalbos kamienas“ (Ambrazas 1990: 2 6). „Valstybinė kalba vos kvėpsi“ (Vitkauskas 2008: 17 7). Trečiajam „tiesioginis pamokslavimas“ ir „apeliavimas į kalbėtojo ar rašytojo gėdos jausmą“ atrodo visiškai neveiksmingi, lieka tik ironija (Rosinas 2005: 3).

Trūkstant kalbos kitimų aiškesnių sąsajų su konkretesniais veiksniais, priežastimis, vargu ar gali rasti apibrėžtesnių rekomendacijų, kaip kitimus, ypač kurie nepageidaujami (pažeidžiantys sistemą ir pan.), tinkamai reguliuoti. Vyrauja imperatyvas – reikia, o ne veikimo orientyrai – *kaip*. Geriau matyti (ir lengviau parodyti) plačiuosius kalbos vartojimo ir ugdymo projektus, nors dažnai jie visai ordinarūs.

Galima teigti, kad lietuvių kalba poliarizuoja – išlieka (bet vargu stiprėja) tobulos bendrinės kalbos dar platus, bet vis plonas sluoksnis, o plečiasi gana agresyvus žargonų sluoksnis ir pačios bendrinės kalbos žargonizacija. Prasto žargono prastam žodynėliui (Zaikauskas 2007) įvertinti sujaudintai recenzentei neužteko bendrinės kalbos išgalių – drąsiai griebėsi vyrų žargonizmo (Mataitytė 2007: 28), mišriai kompanijai neleistino. Ko norėti – žargono meilė sena: „Marija Mašiotaitė–Urbšienė savo atsiminimuose vaizdžiai dėsto, jog kalbėti mišriu rusų–lietuvių kalbų žargonu tarpukario Kaune buvo madinga – ir visa tai ne prastuomenėje, o aukščiausio valdžios sluoksnio aplinkoje!“ (Sakalavičiūtė 2007: 8–9 398). Tikrai lietuvių kalba prastėja, vulgarėja: „labiausiai pažeidžiami sudėtingieji, subtilieji ir išraiškieji kalbos reiškiniai. Jie pirmiausia, <...>, neišlaiko primityvesnių konstrukcijų ir grubesnių reiškinių konkurencijos“ (Piročkinas 2004¹: 8 4).

Lietuvių kalbos valstybinės globos principas įgyvendinamas, bet ne visai nuosekliai. O bando rasti ir alternatyvi kalbos „teorija“, remiama pseudo-principu *taisyti galima daug, bet...* Atseit, taisykim, kiek leidžia, kiek nesi-priešina. Norminimui labai trūksta sistemiskumo, nemažai sprendimų *ad hoc*. Nustembi – maloniai, bet ir su nepasitikėjimu žiūri į naujojo kultūros ministro Remigijaus Vilkaičio nuostatą: „Taisyklinga lietuvių kalba turi

dominuoti viešojoje erdvėje, valstybės įstaigose, mokyklose“ (Vd 2008 48 20). Ar bus tesėta?

Visuomenės santykiai su kalba – labai plati tema. Pradėti būtų galima nuo vieno apibendrinimo: „Taip susidaro savotiškos žirkklės: kalbininkai vis daugiau rašo apie kalbos kultūrą, vis daugiau teikia patarimų, o visuomenė vis mažiau tais patarimais naudojasi“ (Piročkinas 2004²: 9 7). Ši bendrybė reikalinga nemažo tikslinimo – dalykas susisluoksniavęs ir ne taip, kaip reikėtų. Dalis kalbininkų rašo vien teorijas (gana kompiliacines), be jokių patarimų, dirba tik su baltomis pirštinais, konkrečiais taisymais pirštelį nesitapa. Platesnė visuomenė patarimus daugiau ima ne tiesiogiai – iš kalbininkų straipsnių straipsnelių *Kalbos kultūroje, Terminologijoje, Gimtojoje kalboje, Gimtajame žodyje*, o per tarpininkus – žodynus, žinytus, kalbos patarimų knygas knygeles. Labai čia būtų svarbūs ir tarpininkaujantys asmenys – savivaldybių kalbos tvarkytojai, knygų, žiniasklaidos, ministerijų ir kt. redaktoriai. Tačiau su siaubu reikia konstatuoti ir jų nepakankamumą, ir kalbinį neįgalumą ir net diskvalifikavimąsi, aplaidumą, ir beteisiškumą. O be šios svarbios tarpinės grandies išjudinti visuomenės „abejingą daugumą“ (Piročkinas 2004²: 9 7) – tai tik sapnas atviromis akimis...

Tam tikri tarpininkai yra ir lietuvių kalbos darbininkai Briuselyje. Seimo kanceliarija yra surengusi konferenciją *Lietuvių kalba Europos Sąjungos erdvėje* (Urnėžiūtė 2008: 12 20–24). Tačiau nuo tos pusės sklindantys balsai, kad taip lietuvių kalba „įgyja galimybių ir atsiveria permainingoms“ (Morkus 2008: 7–8 347), nes jie *kalbą ir terminų sistemą formuoja* (Morkus 2008: 7–8 348, 349), kelia ir kiek nerimo.

Visuomenės, tiksliau bendrinės kalbos vartotojų arba tų, kurie turi tokie būti, kalbinis sąmoningumas ir tuo grindžiamas aktyvumas nepakankamas. O daug negero aktyvumo ir net agresyvumo. Bet pirmiausia derėtų prisiminti neužmirštamus Jono Basanavičiaus *Aušros* 1883 m. *Priekalbos* žodžius: „<...>: Lietuva pamaželiu nyksta, nes nyksta jos kalba“ (Basanavičius 1970: 695). Ir nepasakytume, kad dabar jau nė kiek nenyksta. Ir nereikėtų užmiršti Jono Aisčio. Išradingai gynęsis dėl savo slapyvardžio *Kossu*, bet šurkščiai puldinėjęs ir užgauliojęs visus kalbininkus, brandos metais prisipažinęs: „savo kalbos gerai nemoku“ (Aistis 1991: 310), galiausiai pasakė ir didžią, bet baisią teisybę: „Lietuvis galvos nesuka dviem dalykais: gimtąja kalba ir savo tautos istorija“ (Aistis 1991: 457). O vos ima sukti, tai ne vienas prirašo baisių nesąmonių.

Lengvabūdiškiausiai tai daroma, kai už nugaros stovi pagal statusą turintys

būti tik protingi Vakarai – tada galvoti nieko nereikia, pvz.: „Tok pisin – oficiali Papua Gvinėjos kalba, labiau žinoma kaip *Pidgin English* (supaprastinta anglų, slengas). Anglų, vokiečių ir portugalų kalbų elementai joje susimaišę su 720 visiškai skirtingų saloje vietinių gyventojų vartojamų kalbų. Remdamasis laisva šios kalbos evoliucija, nereguluota akademinių gramatikos taisyklių, <...>“ (Tok pisin 2003: 37 52). Laisvojo pidžino liaupsė tarsi priekaištas kalbininkų varžomai lietuvių kalbai – geros valios nemokšystė, anot V. Bielinskio. Kas, kad mokytesnis žvelgia giliau: „<...> knyga vėl traukiasi, kalba skursta. Net didžiulę tradiciją turintys britai skundžiasi, kad jų spaudos kalba darosi vis skurdesnė. O didžiausio tiražo bulvarinis dienraštis „The Sun“ turi įsivedęs net specialią kompiuterinę programą, kuri prižiūri, kad tekste nebūtų per ilgų, turinčių aštuonias raides žodžių. Jei jų per daug, o per mažai keturių raidžių žodelių, kompiuteris automatiškai gražina tekstą autoriui“ (Gadeikis 2005: 6 4). Kartais iš karčios patirties pavyksta patiems atsikvošėti: „Su ispanais apie darbą, – aiškina vyrai, – mes susišnekame puikiai. Kino žargonas – tarptautinis, žodis viena, žodis kita kalba... Tačiau kai <...> bandom <...> pasikalbėti apie gyvenimą – stop, nieko nebeiššina. <...>“ (Vd 2005 3 57).

Jauniausius laiko provincialus naujalietuvių jau seniai esu apibūdinęs jų nepasakytais, bet iš visos jų puikybės tarsi sklindančiais žodžiais *prieš mus buvo tvanas*, na, nebent koks Greimas, bet tik ne Jablonskis. Europos Parlamento Informacijos biuro surengtame būsimųjų, bet jau pradedančių žurnalistų rašinio konkurse daugiausia susidomėta tema *Daugiakalbystė ES: galimybė ar trukdis?* (Vd 2008 48 46). Tegu, nors alternatyvi formuluotė trečios galimybės tarsi nepalieka. Bet kam reikia kokybės žurnalų besiskelbiančiam, nors jau smunkančiam, leidiniui skelbti vaikiškas geros valios nemokšystes, pvz.: „<...> vertėtų suprasti, kad iš kitų kalbų perimtų ir prijaukintų žodžių įsisavinimas mūsų tautai naudingas. Beviltska stengtis juos pakeisti lietuviškais naujadarais, kurie dažnai skamba tiesiog absurdiškai“ (Vd 2008 48 47). Tačiau tas pats žurnalas teisingai kalba, kad net patiems gabiausiems ir net poliglotams „sunkumų kėlė lietuvių kalba“ ir konkrečiai – nevykęs tarptautinių žodžių vartojimas (Laurinėnaitė 2008: 15 49, 50). Ar ne todėl, kad lietuvių kalbos prestižas nedidelis ir dar – kartu su tautybe, patriotizmu – menkinamas? O jau kalbininkai kartais talžyte talžomi. Štai žurnalistė Renata Baltrušaitytė pasimėgaudama riečia, kaip Vytautas Petkevičius savo *kodėlčiuką* „aiškino priesagų specialistams“ ir kaip „lietuvių morfologijos žyniai“ neatlaikę (Vd 2008 51 52). D. Crystallo

knygos *Kalbos mirtis* vertimas Daliai Zabielaitei nekelia jokių sąsajų su lietuvių kalbos nykimu ar niokojimu, o tik piktą supriešinimą: „išvys platesnį kalbos problemų lauką nei tas, į kurį uždaro siauras kalbininkų mokymo purizmas“ (NŽA 2005 10 502).

Naujojo židinio-Aidų talžomoji kalbininkų kritika nykiuose Tomo Daugirdo straipsniuose neapsakomai keistai teorizuojama. Pradedama lyg žmoniškai: „Kas mums šiandien yra lietuvių kalba: lietuviškos tapatybės sandas, vienas instrumentų, padedantis keistis mintimis ir informacija [,] ar būdas kontroliuoti mintį ir raišką?“ (Daugirdas 2004: 11 535). Toliau apie tapatybės sandą nepasako nė žodžio, nemažai kalba apie „žmogaus santykio su pasauliu ir kitu žmogumi priemonę“, „informacijos teikimo ir gavimo instrumentą“ (Daugirdas 2004: 11 535, 536). O visas straipsnio patosas – prieš nežinia kieno ir kaip mėginamą kurti lietuvių kalbos stabą; prieš tai, kad kalbininkų neva kuriama kalba „kaip tiesos buveinė ir pasaulio esmės raiška“, nors „pasaulis yra įvairus, įvairiai prasmingas ar beprasmiškas“; prieš tik kalbininkų „galvose besirandantį lietuvių kalbos grynumą ir autentiškumą“, prieš „įvairiausias išgalvojamas normas“; prieš kalbininkus, kurie „pretenduoja tapti prižiūrėtojais kalbos kalėjimo, kuriame bus įkalinta šiuolaikinė Lietuvos visuomenė“, nes po sovietmečio „dingo visos išorinės grėsmės“ kalbai, o dabar... nuo kalbininkų „lietuvių kalbai gresia tolesnis išsigimimas, o lietuviams – likimas „be žado“ (Daugirdas 2004: 11 535–536). Rodos, skaitai kokį priekabų, bet neatsakingą pliurpalą, o ne „religijos, kultūros ir visuomenės gyvenimo mėnraštį“ – nei elementarios kultūros, nei krikščioniškos artimo meilės... Bjauriausia, kai *lietuviškiems* kalbininkams pikta valia primetami jau visai konkretūs nebūti dalykai, pvz.: „mėgino uždrausti užsienietiškų firmų prekinis ženklus“ (Daugirdas 2004: 11 536). Autorius peikia atseit kalbininkų sukurtus atitikmenis ir vertinius (?!), bet pavyzdys anekdotiškai įžeidus: „Kažkodėl ir šiandien mes pedagogo nevadiname tokiu tikslu ir gražiu [?! – J. K.] siūlytuoju lietuviškuoju atitikmeniu „vaikžiedys“, tiesa kiek primenančiu „vaikžudį“ (Daugirdas 2004: 11 535). Kas siūlė ir ar kiekvienas siūlytojas – jau kalbininkas?!

Jonas Varnauskas paklausė tiesiai – *Ima šokas nuo gimtosios kalbos?* (NŽA 2005: 3–4 140–141) ir ar čia taisomas išmaltas „bromininkų kelias“ (Varnauskas 2005: 3–4 140) – be „kontrolės“, be „kalėjimo“, tik vedantis į ištautėjimą.

Tačiau Tomas Daugirdas nerimsta – vėl rašo, ką daryti, kad „kalba būtų tinkama ir paranki priemonė“ (Daugirdas 2008: 1–2 8). Autorius nykiaai samprotauja apie kompiuterinę „pelę“, kuri negrauzia laidų, o išore primena

tikrą, užuot prisiminęs, kokia ji judri, vikri (*ta pelytė šmukšt po šluota*). Čia jis primena ir nežinia kieno siūlomus *pelės* pakaitus – *rodmuo* ir *spruklys*, ir nežinia kokių kalbininkų siūlomą *skreitininką* vietoj *nešiojamojo kompiuterio*, ir kad „kalbininkų [kurių gi?! – J. K.] siūlytas „vielbraukys“ daug daugiau pasakytų <...> nei „troleibusas“ (Daugirdas 2008: 1–2 8). Rašė ir išsirašė, dabar rašo iš kepurės... Ir vis vaidenasi stabai – tai kalbos, tai patriotizmo (Daugirdas 2005: 3–4 121–122).

Rašo, rašo ir priveikia – iš kalbininko padaro baubą. Tada žurnalistė R. Baltrušaitytė imasi tarpininkauti – surašo stereotipus – 1) grėsmė lietuvių kalbai dabar didesnė negu sovietmečiu, 2) labiausiai kalbą dako jaunimas, žargonas, 3) kalbininkas – baubas (Baltrušaitytė 2004: 7 46), susodina kultūrologą (ir žurnalistą), rašytoją (ir teisininką), o priešais dvi kalbininkes, kad tie stereotipai būtų paneigti, kad pirmieji kaltintų visus kalbininkus, o antrosios – ne juos gintų, tik teisintųsi pačios – ne, ne mudvi, gal kada seniai viena buvusi *juoda „pupkininkė“*, bet abi „griovė g r i e ž t ą pasirinkti neleidžiančių kalbos normintojų m i t ą“ (Baltrušaitytė 2004: 7 46). Liūdnas vaizdas iš visų: vienam netaisyklingumas – nieko, tik reikia vaizdingumo – iš miestelių ir žargono, jam *marketingas*, o ne *rinkodara*, jai – rinkodarai – jis pats vartotų... gramatinės klaidas (Savukynas 2004: 7 46, 47, 48), kitam, skaitančiam rusų spaudą, kaip kokiam dideliame specialistui vis dar atrodo, kad „jie daug mažiau bijosi visokiausių svetimžodžių“, iš to „nepučia tragedija, daug kas įteisinama lengva ranka“ – „ten suprantama, kad kalba visų pirma – komunikavimo priemonė“ ir kad „slenge gimsta gražūs lietuviški posakiai“ (Puklevičius 2004: 7 46), vienai kalbininkei kalti sovietmečio kalbininkai, „porai kartų atmušę norą šnekėti lietuviškai“ [?! – J. K.], o „žargonas nėra blogai, tik reikia leisti jį kurti“, *išdūrė* – „visiškai leistinas kontekstui [premjerui!] žodis“ [Savukynas pagiria: „kalbininkų viršūnės [t. y. kalbininkai funkcionieriai] jau tolerantiškos“ 47], *bambalis*, „prieš trejus metus Žemaitijoje išgirstas“ – jau „bendrines kalbos vietas“ (Smetonienė 2004: 7 47, 48), tik Savukynas jo neranda „atsivertęs žodynus“, nors abu nepaslenka prie LKŽ, kur s e n i a i yra šiaurės žemaičių *bambalis* – 1. „indas pienui, <...>, bidonas“, 2. „indas žibalui“. Ir tik viena kalbininkė įterpia: „Visuomenės nebedomina kalbos kūrimo procesas“, „kalba nežodinga ir todėl, kad jaunimas neskaito“, „visada prieštarauti tiems, kurie sako, kad lietuvių kalba nepritaikyta šiuolaikiniam pasauliui, ja nebegalima susišnekėti“, „savo kalbą galime numarinti tik mes patys – ir niekas kitas“ (Vaišnienė 2004: 7 46, 48). Tai jau ji gal baubelis?..

Ir *mokinys*, pasak Smetonienės, ne prieš šimtą metų sukurtas (Okmanas 2004: 8 40), o vartotas jau ir K. Sirvydo, Krauzės žodyne, ir A. Juškos dainose (Drotvinas 2001: 113, 114, 115).

Kalbininkų, apskritai akademinę bendruomenę seniai graužia vienas ekstralingvistinis vėžys. Jie tyli, o kalba kolega lenkas: „Sėdėdami kavinėje lietuviai kalbininkai sugeba atskleisti daugelį šio mokslo šalyje negerovių, bet visa tai netampa visuomeniškai reikšminga diskusija spaudoje. Vadinasi, gyvename tarsi dviejose sistemose – privačioje ir oficialioje. Mokslui tai nėra geras dalykas. <...>. <...>. Galima padaryti tik tokią išvadą: atvirai pareikšdamas savo nuomonę, žmogus jaučiasi rizikuojąs savo mokslinę karjerą. – – – Tai tam tikros rūšies korupcija ir apie tai reikia pasakyti tiesą“ (Smoczyński 2008: 13 5). Komentarų nereikia – reikia veiksmų.

Yra ir kiek optimizmo, net laimėjimų. Lietuvių kalbininkai, apskritai humanitarinių ir socialinių mokslų žmonės drįsta mesti iššūkius antikultūrinei globalizacijai ir laimi. Paminėsiu 2 laimėjimus. Per dideles pastangas ir po ilgų mūšių atsiranda apginta akivaizdi tiesa, kad pagrindinė tarptautinė (ir vienintelė vidinė) lituanistikos kalba yra lietuvių kalba. Todėl jau nebereikia lituanistikos mokslo darbų, pirmiausia skirtų Lietuvos visuomenei, būtina tvarka skelbti anglų kalba. O šių mokslų tarptautinė duomenų bazė *Lituanistika* rengiama lietuvių ir – santraukos – anglų kalba (projektą vykdo 2 moterys – Ingė Lukšaitė ir Danguolė Mikulėnienė, o man miela, kad mano moraliniai avansai stiprėjančiai lyčiai bent šiuo atveju puikiai pasiteisina). Čia vieta ir priminti: „Tauta yra motinos rankose“ (Aistis 1991: 160).

Reikia kartais pasidžiaugti, kad visai ne iš kalbininkės galima pasimokyti suprasti, kas yra norma: „<...>, nejučia galime patekti į pavojų statistinį faktą laikyti atskaitos tašku normai įvardyti: <...>“, nors „žmogiška norma grindžiama tuo, kas žmogui yra gera, kas kyla iš jo prigimties, apie kurią kur kas patikimiau byloja ne statistiniai duomenys, bet antropologija“ (Lau-menskaitė 2007: 11–12 550).

Terminologų kalbininkų pajėgos neproporcingai negausios. Neįstengiama aprėpti visų krypčių. Šiuolaikinėje kalbotyroje terminologai turėtų sudaryti dešimtadalį. Bet leidžiamas mokslinis žurnalas *Terminologija* (išėjo 14 nr.), nuo XIII nr. – tarptautinis (trikalbis). Rengiamos tarptautinės konferencijos. Vis dėlto žymu kiekybinis proveržis. Susikrovė šioks toks patirties kraitis. Auga atžalynas.

Valstybinės lietuvių kalbos komisijos remiamas, Terminologijos centro palaikomas dirbamas didelis terminologijos darbas.

Lietuvių kalba ir rašto visuomenė, kalbotyra ir terminologija naujame žygyje, pastabčiodama prie kryžkelių, gal artėja į kalbininkus ir visuomenę galėsiančią patenkinti pusiaukelę. Tik reikia įveikti prigimtį, kuri „apdovanojo mirtinguosius, ypač kiek protingesnius, palinkimu bodėtis tuo, kas sava, ir branginti tai, kas svetima“ (Erazmas 1963: 45).

IŠVADOS

1. Kalbų vartojimo, kitimo, ateities ir net likimo klausimai dažnai, bet labai tiesmukai siejami su globalizacija, vis šmaukšint kitu padažnėjusiu (Arnoldo Toynbee'o) žodžiu – iššūkiai. Atsakai ne tokie skambūs, o nere-tai net nesirūpinama suprasti, kas yra ta globalizacija. Jos genezė, sąvokų aparatas leidžia skirti ir kultūrinę globalizaciją, o joje – kalbų globalizaciją, t. y. globalias kalbų vartojimo tendencijas. Skiriamas taip pat globalizmas – globalizacijos ideologija arba planetinės tarptautinės politikos teorija – ir antiglobalizmas, kuriam bent kol kas trūksta aiškesnio ir pozityvesnio te-orinio pagrindo, o per daug agresyvių protesto, net teroro veiksmų. Taigi globalizacija tik kalbų vartojimui yra gana tiesioginis grėsmingas veiksnys, o kalbos funkcionavimui, vartosenai – nepalankus fonas.

2. Visų viso dėmesio sutelkimas tik į neapibrėžtos globalizacijos poveikį yra labai neteisingas ne tik dėl vienpusiškumo, bet ir dėl to, kad užmirš-tami arba nutylimi kiti svarbesni ir konkretesni veiksniai. Jų buvo ir yra gausu. Už geležinės uždangos veržliai klestėjo atkarūs XX a. reiškiniai, kuriuos irgi reikia skirti ir prie kalbos apskritai ir konkrečių kalbų, ypač mažųjų, funkcionavimo nepalankaus iracionalaus fono, ir prie tiesioginių veiksnių – tai vartotojų ir masių visuomenė, vienkartinė civilizacija, rin-kodara, reklama, agitacija, žiniasklaida ir ypač televizijos komercializacija, masinė kultūra, trijų minučių kultūra, mada, žvaigždžių darymas, taip pat kultūros amerikanizacija (popmuzika, Holivudo filmai, vesternai, serialai, trileriai, muilo operos, ...). Šių reiškinių bendrasis vardiklis – žmogaus ir gyvenimo suprimityvinimas, konkrečiai – ir medinė kalba. Smarkiai daužyti sovietinės antiamerikietiškos propagandos ir šiek tiek moksliškai vertinti lie-tuviškame filosofiniame diskurse, griuvus geležinei uždangai, šie reiškiniai veržliai plūstelėjo į Lietuvą, kurios nustekentai dvasiai visa, kas iš Vakarų, deja, atrodė tik gera. Kartu iš Vakarų mus pasiekė ir beveik pusšimčio metų senumo tiesos apie mūsų pačių gyvenimą blogio imperijoje – naujakalbė, minčių policija, dvejamintė, proto pavergimas. Pasiekė, bet reikiamai ne-paveikė. Blogio imperijos dezintegracija, Lietuvos nepriklausomybės at-

kūrimas ir lietuvių kalbos įvalstybinimas, tautinis atgimimas, visuomenės demokratizacija ir pilietinės visuomenės kūrimasis, Lietuvos europinė ir transatlantinė integracija, taip pat perdėta, nors neoficiali anglizacija, dar – kompiuterizacija ir internetizacija – dabar labai konkretūs veiksniai, kurių reikšmė tautos tapatybei ir savimonei, kultūrai ir kalbai jau žymì 20 metų ir ilgai bus lemiama, epochinė.

3. Kiekviena kalba yra etninė arba tautinė – gimtoji. Mūsų gimtoji – lietuvių – kalba kelių šimtmečių ištisinės subordinacinės dvikalbystės sąlygomis turėjo labai daug kontaktų su lenkų kalba – ja tiesiog buvo užlietas visas lietuvių kalbos plotas. Tik dalelė padarinių likviduota, didžioji dalis (ir dalis ploto) – negrįžtami praradimai, nors tie kontaktai senokai beveik nutrūkę. Du šimtmečius panašų pragaištingą darbą lietuvių kalbos plote dirbo rusų kalba. Dabar stojo kontaktų su anglų kalba epocha – plotas neprarandamas, bet prarandama dalis lietuvių kalbos vartotojų. Todėl pravartu susipažinti su šiomis ir imperinėmis, kolonijinėmis, ir tarptautinėmis kalbomis (ir kaip *linguae francae*) iš vidaus – kaip jos suprantamos ir vertinamos pačių rusų ir anglų. Svarbu neužmiršti, kad *linguae francae* esmė – tik bendravimo funkcijos atlikimas. Tautinei kalbai gyvuoti ir išlikti to nepakanka – nuo to ji kaip tik gali mirti. Lietuvių kalba turi mirusią seserį – prūsų kalbą, pačios lietuvių kalbos plotas ir iš vakarų, ir iš pietryčių aptrupėjęs, net tarp valstybės sienų – ne ištisinis. Didžiakalbiai teoriškai gali svarstyti, ar kalba privalomas, ar neprivalomas tautiškumo ir valstybingumo bruožas. Lietuvis čia gali kalbėti tik apie laimingas arba nelaimingas (sau!) išimtis. Garantuota tik sena beveik visuotinė tvarka: saugi yra tik valstybinė tautinė kalba, arba: valstybė – tai savo kalba. Nors pasaulis dvikalbis (irgi daugiausia tik ta bendravimo funkcija), bet dvikalbystė būdinga ne didžiosioms, o mažosioms kalboms, ir ji – subordinacinė, taigi ne be pavojų.

4. Lietuvių kalbotyros teorijoje bendravimo priemonės funkcija jau ne laikoma nei vienintele, nei net pagrindine, o S. Karaliūnas skiria ir etninę kalbos funkciją. Tačiau visokie žurnalistai, kultūrologai ir šiaip laiko provincialai (*prieš mus buvo tvanas*) iš kepurės kalba tik apie bendravimo priemonę, reikalauja nevaržomos kalbos raidos, skelbia antikodifikacines nuostatas, žargono teises ir gerumus ir panašias geros valios nemokšystes, talžo kalbininkus ir daro iš jų baubą. Priveikia ir kai kuriuos kalbininkus, nes trūksta paprasčiausio solidarumo, kultūros. Lietuvių kalbininkai vis dėlto drįsta mesti iššūkius antikultūrinei globalizacijai ir kartais laimi. Terminologų kalbininkų pajėgos neproporcingai negausios. Bet leidžiamas

mokslinis žurnalas *Terminologija* (nuo XIII nr. tarptautinis). Lietuvių kalbos valstybinės globos principas įgyvendinamas, bet ne visai nuosekliai.

ŠALTINIAI

- GŽ – *Gimtas žodis* (žurnalas).
L ir M – *Literatūra ir menas* (savaitraštis).
MokslL – *Mokslo Lietuva* (laikraštis).
NŽA – *Naujasis židinys-Aidai* (mėnraštis).
Sav su TV – *Savaitė* (su TV) (savaitraštis).
Vd – *Veidas* (savaitinis žurnalas).

LITERATŪRA

- Aistis J. 1991: *Milfordo gatvės elegijos*, Vilnius.
- Akelaitis G. 2008: Dėl specialybės kalbos dalyko ir jo programų. – *Gimtoji kalba* 12, 3–6.
- Ambrasas V. 1990: Kamieno braškėjimas. – *Gimtoji kalba* 2, 5–7.
- Baltrušaitytė R. 2004: Kalbos normintojas: tikras ar išgalvotas baubas [pokalbis]. – *Veidas* 7, 46.
- Baltrušaitytė R. 2008: Perspektyviausia literatūra. – *Veidas* 51, 52–53.
- Basanavičius J. 1970: *Rinktiniai raštai*, Vilnius.
- Bauman Z. 2007: *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vertė V. Rubavičius, Vilnius.
- Bielinskis V. 1948: *Rinktiniai raštai*. Vertė Z. Kuzmickis, Kaunas.
- Brzezinski Z. 1998: *Nevaldomas pasaulis. Globalinė sumaištis XXI amžiaus išvakarėse*. Vertė A. Survila, Vilnius.
- Chesterton G. K. 1998: *Ortodoksija*. Vertė R. Drazdauskienė, Vilnius.
- Crystal D. 2005: *Kalbos mirtis*. Vertė E. Šidlauskaitė ir G. Gailiūtė, Vilnius.
- Daugiakalbystė 2008: Nuo energetikos iki daugiakalbystės. – *Veidas* 48, 46–47.
- Daugirdas T. 2004: Kalba be žado. – *Naujasis židinys-Aidai* 11, 535–536.
- Daugirdas T. 2005: Aukos patriotizmas. – *Naujasis židinys-Aidai* 3–4, 121–122.
- Daugirdas T. 2008: Kančios dėl kalbos. – *Naujasis židinys-Aidai* 1–2, 7–8.
- Drotvinas V. 2001: Iš žodžio mokiny istorijos. – *Terminologija* 8, 112–118.
- Eco U. 2001: *Tobulos kalbos paieškos Europos kultūroje*. Vertė I. Tuliševskaitė, Vilnius.
- Eliot T. S. 1990: Kas yra klasikas? Vertė E. Pakštytė. – *Proskyna* 4, 220–226.
- EncKompŽ 2005: *Enciklopedinis kompiuterijos žodynas*, Vilnius.
- Erazmas 1963: Erazmas Roterdamiėtis. *Pagiriamasis žodis Kvailybei*, Vilnius.
- Fóris A. 2006: Terminology and social-economic globalization: Terminija ir socialinė-ekonominė globalizacija. – *Tautinių kalbų terminologija ir globalizacija*. Tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 21: 21–22.
- Fóris A. 2007: Terminology and social-economic globalization. – *Terminologija* 14, 49–60.
- Fridentalis R. 1977: *Getė*. Vertė E. Vengrienė ir J. Kilius, Vilnius.
- Gadeikis L. 2005: Redaktoriaus laiškas. – *Veidas* 6, 4.
- Gaivenis K., Keinys S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas.
- Genzelis B. 1980: Kultūrų sąveika ir paribio kultūros. – *Laikas ir idėjos*, Vilnius, 88–106.
- Le Goff J. 2003: *Viduramžių vaizduotė*. Vertė D. Bučiūtė, Vilnius.
- Gogolis N. 1954¹: *Raštai* 3. Vertė M. Miškinis, Vilnius.
- Gogolis N. 1954²: *Raštai* 5. Vertė M. Miškinis, Vilnius.
- Griniewicz S. 2006¹: Terminology in the era of globalisation: Terminologija globalizacijos eroje. – *Tautinių kalbų terminologija ir globalizacija*. Tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 25–26: 26–27.
- Griniewicz S. 2006²: Terminology in the Era of Globalisation. – *Terminologija* 13, 10–16.
- Grumadienė L. 1996: Kalbos tvarkybos sėkmės laidas – ryšys su visuomene. – *Lietuvių kalbos tvarkyba: teorinės ir praktinės problemos*. Seminaro tezės, Vilnius, 13–14.
- Gudivičius A. 2000: *Etnolingvistika*, Šiauliai.
- Jokubaitis A. 2008: *Politika be vertybių*, Vilnius.

- Joninas L. 1987: Dvi „Meistro ir Margaritos“ realybės. – *Problemos* 36, 59–71.
- Karaliūnas S. 1997: *Kalba ir visuomenė (Psichosociologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai)*, Vilnius.
- Kniūkšta P. 1995: Kalbos tvarkybos tikslai ir strategija. – *Kalbos kultūros diegimo praktika ir metodika*. Jono Jablonskio konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 3–5.
- Kniūkšta P. 1996: Apie kalbos tvarkybos strategiją. – *Lietuvių kalbos tvarkyba: teorinės ir praktinės problemos*. Seminaro tezės, Vilnius, 15–17.
- Kniūkšta P. 2001¹: Paprastoji ir administracinė kalbos tvarkyba. – *Kalbos vartoseną ir tvarkyba*. Jono Jablonskio konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 7–8.
- Kniūkšta P. 2001²: *Kalbos vartoseną ir tvarkyba*, Vilnius.
- Kopaliński W. 2001: *Žodynas. XX amžiaus įvykiai, sąvokos ir mitai*. Vertė V. Kvietkauskas, Vilnius.
- LaLiež 1977: J. Balkevičius, J. Kabelka. *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius.
- Laumenskaitė E. 2007: Ir du taps vienu kūnu. – *Naujasis židinys-Aidai* 11–12, 550–556.
- Laurinėnaitė J. 2008: Vaikščiujanti enciklopedija: ar lengva tokiam būti. – *Veidas* 15, 48–50.
- Leitchik V. 2006: Globalization and problems of terminology: Globalizacija ir terminijos problemos. – *Tautinių kalbų terminologija ir globalizacija*. Tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 32–34: 34–35.
- LKEnc 1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Parengė K. Morkūnas, redagavo V. Ambrazas, Vilnius.
- LKEnc 2008: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Antrasis patikslintas ir papildytas leidimas, sudarė K. Morkūnas, redagavo V. Ambrazas, Vilnius.
- LRKŽ 1988: A. Lyberis. *Lietuvių–rusų kalbų žodynas*, Vilnius.
- Mataitytė I. 2007: Rec.: E. Zaikauskas. *Kalbos paribiai ir užribiai: lietuvių žargono žodynelis*.
- McLuhan M. 2003: *Kaip suprasti medijas. Žmogaus tęsiniai*. Vertė D. Valentinavičienė, Vilnius.
- Mikulėnienė D. 1996: Kalbos tvarkyba: norminimas ir administravimas. – *Lietuvių kalbos tvarkyba: teorinės ir praktinės problemos*. Seminaro tezės, Vilnius, 18.
- Mikulėnienė D. 1998: Valstybinės kalbos statusas *de jure* ir *de facto*: jo įgyvendinimo ir tvarkybos problemos. – *Valstybinė kalba ir integracija (Estija, Latvija, Lietuva)*. Seminaro tezės, Vilnius, 7–8.
- Miliūnaitė R. 2006: *Apie kalbą ir mus*. Straipsniai ir pokalbiai, Vilnius.
- Miłosz Cz. 1995: *Pavergtas protas*. Vertė A. Grybauskas, Vilnius.
- Morkus J. 2008: Lietuvių kalba Europos Sąjungoje. – *Naujasis židinys-Aidai* 7–8, 347–349.
- Morua A. 1991: *Esė*. Vertė J. Mikelinskas, Vilnius.
- Nuodėmė 2008: Nuodėmė vis labiau tampa kolektyvine. – *Savaitė* 12.
- Okmanas J. 2004: Lietuviškas kompiuterinis biuras. – *Veidas* 8, 40.
- Parandovskis J. 1984: *Olimpijos diskas*. Vertė D. Urbas, Vilnius.
- Pasternakas B. 1991: *Daktaras Živaga*. Vertė A. Mikuta, Vilnius.
- Piročkinas A. 2004¹: Publicistiniai pasvarstymai apie lietuvių kalbą atgavus nepriklausomybę. – *Gimtas žodis* 8, 2–6.
- Piročkinas A. 2004²: Didelės ir mažos kalbininkų nuodėmės. – *Gimtas žodis* 9, 2–7.
- PolEncŽ 2007: *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*. Ats. red. A. Jankauskas, Vilnius.
- Popper K. R. 1995: Nepiktinaudžiauti televizija. Vertė J. Kunčius. – *Kultūros barai* 6, 14–16.
- Puklevičius A. 2004: Kalbos normintojas: tikras ar išgalvotas baubas [pokalbis]. – *Veidas* 7, 46–48.
- Pupkis A. 2005: *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius.
- ReklK 2004: *Reklamos kalba*, Vilnius.
- Rezoliucija 1996: Akademikai pritarė rezoliucijai dėl lietuvių kalbos. – *Lietuvos aidas* 242, 3.
- RLKŽ II 1967: *Rusų–lietuvių kalbų žodynas*. Paruošė V. Baronas ir V. Galinis, Vilnius.
- RLKŽ I 1982: *Rusų–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė Ch. Lemchenas, Vilnius.
- RLKŽ III 1984: *Rusų–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė J. Kardelytė, J. Macaitis, A. Mankevičienė, Vilnius.
- Rosinas A. 1992: Ar valstybė gins valstybinę kalbą? – *Lietuvos aidas* 2, 8.
- Rosinas A. 1996: Kalbos priežiūra, kalbos kritika ir kalbos kultūra. – *Gimtoji kalba* 10, 1–7.
- Rosinas A. 1998: Valstybinės kalbos teisinė globa 1918–1940 metais. – *Valstybinė kalba ir integracija (Estija, Latvija, Lietuva)*. Seminaro tezės, Vilnius, 9–10.
- Rosinas A. 2005: *Tik prašau be isterijos*, 2005.
- Sakalavičiūtė K. 2007: Tarpukario Lietuvos periodika: ar rusiška spauda lygu rusų spauda? – *Naujasis židinys-Aidai* 8–9, 391–398.
- Savukynas V. 2004: Kalbos normintojas: tikras ar išgalvotas baubas [pokalbis]. – *Veidas* 7, 46–48.
- Smetonienė I. 2004: Kalbos normintojas: tikras ar išgalvotas baubas [pokalbis]. – *Veidas* 7, 46–48.

- Smoczyński W. 2008: Laringalai mano moksliniame gyvenime (Su prof. V. Smočinskiu kalbėjosi G. Zemlickas). – *Mokslo Lietuva* 13, 4–5; 14, 6–7.
- Steger M. B. 2008: *Globalizacija. Labai trumpas įvadas*. Vertė E. Vareikis, Vilnius.
- TautGyvY 2008: *Tautinio gyvenimo ypatumai*. – Savaitė 49.
- Tok pisin 2003: Atvyksta J. Stromgrenas. – *Veidas* 37, 52.
- Treiny M. 2000: Tautiškumo ir globalizacijos sankirta: problema ir sprendimai. – *Lietuvių tauta ir pasaulis. Lietuvių tautos savimonė ir tautiškumas: dabarties vaizdas ir perspektyva* 1, Kaunas, 16–20.
- Urnėžiūtė R. 2008: Vertėjai ir kalbos Europos Sąjungos institucijose. – *Gimtoji kalba* 12, 20–24.
- Vaišnienė D. 2004: Kalbos normintojas: tikras ar išgalvotas baubas [pokalbis]. – *Veidas* 7, 46–48.
- ValTV 1963: *Valodniecības terminu vārdnīca*. Sastādījuši R. Grabis, Dz. Barbare, A. Bergmane, Rīgā.
- Varnauskas J. 2005: Ima šokas nuo gimtosios kalbos? – *Naujasis židinys-Aidai* 3–4, 140–141.
- Vitkauskas V. 2008: Kitaip yra, sudėtingiau! – *Mokslo Lietuva* 17, 7.
- VLE V 2004: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 5, Vilnius.
- VLE VI 2004: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 6, Vilnius.
- VLE IX 2006: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 9, Vilnius.
- VLE XIII 2008: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 13, Vilnius.
- Zaikauskas E. 2007: *Kalbos paribiai ir užribiai: lietuvių žargono žodynėlis*, Vilnius.
- Zemlickas G., Kaunas D. 2008: Europos pilietis – Jurgis Zauerveinas. – *Mokslo Lietuva* 3.
- Ахманова О. С. 1966: *Словарь лингвистических терминов*, Москва: „Советская энциклопедия“.
- Бунин И. А. 2001: *И. А. Бунин: pro et contra*, Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института.
- Вальдхайм К. 1976: *Австрийский путь*, Москва: „Прогресс“.
- Гиссан Э. 1983: Вавилонская башня. – *Курьер ЮНЕСКО* 8, 7–9.
- КРурР 2003: *Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник*, Москва: „Наука“.
- Лукшите Н. 1981: К проблеме предмета лингвистики. – *Kalbotyra* XXXII/3, 162–169.
- Пустай Я. 2006: Терминология – гарант сохранения языка: Terminija – kalbos išlikimo garantas. – *Tautinių kalbų terminologija ir globalizacija*. Tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 40–41: 41.
- Риникер Д. 2001: „Окаянные дни“ как часть творческого наследия И. А. Бунина [публикуется впервые]. – *Иван Бунин: pro et contra*, Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 625–650.
- Соболев Ю. В. 2001: <Рец. на кн.:> Ив. Бунин. „Иоанн Рыдалец“. – *Иван Бунин: pro et contra*, Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 330–334.
- Твардовский А. 1979: Слово о Пушкине. – А. С. Пушкин. *Стихотворения*, Москва: „Художественная литература“, 5–23.

THE LITHUANIAN LANGUAGE AND SOCIETY: GENERAL AND TERMINOLOGICAL ASPECTS

Questions of the usage of languages, their changes, their future and even their fate are often very directly linked with globalization. Another word frequently used is challenges (by Arnold Toynbee). Answers are not so loud and often there are no attempts made to understand what globalization is. Its genesis and concepts allows us to separate cultural globalization and within it – globalization of languages, i.e. global tendencies of the usage of languages. Also globalism – an ideology of globalization or a theory of global international politics – stands out together with anti-globalism, which at least for now has a confused and negative theoretical background and is associated with too many aggressive actions of protest and even terror. Thus globalization is a rather direct threatening factor for the usage of languages and an unfavourable background for the functioning and usage of the language.

Concentration of everybody's full attention only on the impact of undefined glo-

balization is wrong not only because of its one-sidedness, but also because other more important and specific factors are forgotten or hushed up and they are and were abundant. On the other side of the iron curtain the ugly phenomena of the 20th century were flourishing, directly impacting upon as well as causing a negative background for the functioning of language in general and small languages in particular. Such phenomena include consumer and mass society, disposable civilization, marketing, advertising, agitation, mass media and especially commercialisation of television, mass culture, three minute culture, fashion, creation of stars, Americanization of culture (pop music, Hollywood films, westerns, TV serials, soap operas, ...). In general terms a common denominator of these phenomena is their tendency to make a man and a life primitive, specifically the creation of a wooden language. These phenomena, strongly attacked by soviet anti-American propaganda and to some extent evaluated in Lithuanian philosophical discourse after the fall of the iron curtain swept into Lithuania, to the weary spirit of which everything coming from the West seemed to be good. At the same time fifty year old truths about our own life in the evil empire – new language, thought police, double think, enslavement of the mind – reached us from the West as well. These truths reached us, but did not have the right impact on us. Together with such things as the disintegration of the evil empire, restoration of the independence of Lithuania, status of the Lithuanian language as a state language, national rebirth, democratisation of the society and the creation of a civil society, European and transatlantic integration of Lithuania, came unofficial Anglization, computerization and internetization which are now very specific factors, the importance of which to national identity and self-awareness, culture and language has been considerable for twenty years and will remain crucial and epochal for a long time.

Every language is ethnic or national – native. Our native language – Lithuanian – for a few centuries under the conditions of continuous subordinate bilingualism had very many contacts with the Polish language – the whole area of the Lithuanian language was flooded with it. Only a few consequences have been eliminated, and although contacts with Polish have for some time been almost broken, the majority of losses are, like loss of national territory, irreversible. For two centuries a similar destructive work in the Lithuanian language area was done by the Russian language. Now a new era of contacts with the English language has arrived – territory is not being lost, but a part of the Lithuanian language speakers are. Therefore it is useful to get acquainted with these imperial, colonial as well as international languages (and *linguae francae*) from inside – how they are perceived and judged by Russians and English themselves. It is important to remember that the essence of *linguae francae* is only the performance of the communicative function. This is not enough for the national language to live and survive – it could cause death. The Lithuanian language has a dead sister – the Prussian language. The area of the Lithuanian language has crumbled away in the west and in the south-east and it is not even continuous within the state borders. Speakers of a big language can have a theoretical discussion if the language is or is not an obligatory element of nationality and statehood. A Lithuanian can speak here only about lucky or unlucky (for himself!) exceptions. Only the old nearly universal order provides guarantees: only a national state language is safe or: a state is its own language. Although the world is

bilingual (mostly in that communicative function), bilingualism is a characteristic not of big, but of small languages and it implies subordination, thus some dangers.

In the theory of Lithuanian linguistics, the communicative function is considered to be neither the only, nor the main one. Simas Karaliūnas separates the ethnic function as well. Various journalists, specialists of culture and other provincials of the time (*avant nous, le Déluge*) are talking only about the means of communication, demanding unrestricted development of the language, declaring anticodification attitudes, rights and validity of jargon and similar good willed ignorance and demonising linguists. They defeat some linguists because of the lack of solidarity and culture of the latter. Lithuanian linguists dare to challenge anti-cultural globalization and sometimes win. The force of terminologists is small, but they publish the scientific (international from the 13th issue) magazine *Terminologija* (*Terminology*). The principle of state protection of the Lithuanian language is being implemented although not consistently.

Gauta 2008-12-15

Jonas Klimavičius
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: terminologai@lki.lt